

ÉDES ANYANYELVÜNK

VII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM
1985. JANUÁR-MÁRCIUS
ÁRA. 10,50 FORINT

Száz esztendeje született Kosztolányi Dezső nagy költőnk, a próza mestere, nyelvünk formálóját, őrzőjét. A portréja melletti képen az elárvult dolgozószoba egy része látható, és néhány külföldön megjelent műve.

(MTI fotó)

A tartalomból

Rácz Endre:
Költői kétértelműségek
Útmutató a középiskolai tanulmányi verseny 1985–86. tanévi magyar nyelvi pályatételihez
Dr. Szabó Iván:
Számítástechnika

Új rejtvenypályázat!
Holczer József:
Kunfehértótól a Kun-Fehér-tóig
Grétsy László:
Mi szükségünk a lévén költőszóra?

Kurdi Péter:
Újfajta „kaszárnyastílus” felé?
Sámbokréthy Péter:
Hogyan kell idézni?
I. Gallasy Magdolna:
Hány óra van?

Megjelenik
a Magyar Tudományos
Akadémia
anyanyelvi, helyesírási
és magyar nyelvészeti
bizottságának, valamint
a Magyar

Nyelvtudományi
Társaságnak és a TIT
országos magyar nyelvi
választmányának
támogatásával.

A szerkesztő bizottság
elnöke:

Lőrincze Lajos
Szerkesztő bizottság:
Deme László,
Fábián Pál,
Fülöp Lajos,
Grétsy László,
Kovalovszky Miklós,

Ladó János,
Rácz Endre,
Somogyi Béla,
Szathmári István,
Szepesy Gyula,
T. Urbán Ilona

Felelős szerkesztő:

Bencédy József

Szerkesztő:

Csatár Imre

A rajzokat Dallos Jenő
és Kaján Tibor
készítette.

Szerkesztőség:

Budapest,

Dob u. 60.

1072

Telefon: 416-939

Kiadja:

a Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó:

Siklósi Norbert

vezérigazgató

Megjelenik negyed-

évenként.

Egy szám ára: 10,50 Ft.

Terjeszti a Magyar Posta.
Előfizethető a hírlapkézbesítő
postahivataloknál és a Posta
Központi Hírlapirodánál
(postacím: Budapest, V., Jó-
zsef nádor tér 1. 1900) köz-
vetlenül vagy postautalván-
nyon, valamint átutalással a
KHI 215-961 62 pénzforgal-
mi jelzőszámra. Előfizetési
díj: félévre 21 Ft, egy évre
42 Ft. Külföldiek részére elő-
fizethető a „Kultúra” Könyv
és Hírlap Külkereskedelmi
Vállalatnál, H-1389 Buda-
pest, postafiók 149.

Szedte a Nyomdaipari Fény-
szedő Üzem (857034/09)

Szolnoki Nyomda

Felelős vezető:

Gombkötő Béla igazgató

INDEX: 25 224

HU ISSN 0139-0457

Tavaly a veszprémi temetőben
Lőrincze Lajossal és Kemény Gá-
borral együtt megkoszorúztuk
Nagy J. Béla síremlékét, majd e
kiváló nyelvűművelőnk özvegye
meghívott bennünket lakásába.
A vendégszerető környezetben
meghatódva nézegettük a száz éve
született nyelvutódos életének tár-
gyi emlékeit. Figyelmünket külön-
ösen Kosztolányi Dezsőnek zöld
tintával írt levelei kötötték le, meg
az a fénykép, amelyen Nagy J.
Béla irodalomtörténetünk kima-
gasló alakjának, Horváth János-
nak társaságában látható. Amikor
a felvétel készült, még mindketten
fiatalok voltak. Tekintetükről su-
gárzik a jókedv. Talán ezért is,
fényképüket szemlélve, az alábbi
vidám történetek jutottak eszem-
be.

Nagy J. Béla, mint a tanárvizs-
gáló bizottság egyik oszlopos tagja
a harmincas években rendszeresen
felügyelt a pesti egyetemen a ta-
nárjelöltek írásbeli vizsgáin. Nem
volt szigorú. Megértette a vizsgá-

zók többnyire szorult helyzetét.
Az írásbelikre hivatalosan tilos
volt bevenni szótárakat vagy más
segédeszközöket, de a szigorú ren-
delkezéseket kevesen vették komo-
lyan. A szerzetesek bő reverendá-
jukba, a kollégák pedig szok-
nyájuk alá rejtették a tetemes sú-
lyú szótárakat vagy Pintér Jenő
vaskos irodalomtörténetének köte-
teit. Egyik vizsganapon, amikor
Nagy J. Béla volt az ügyeletes,
egy becsempészett kötet nagy zajt
csapva zuhant a padlóra. Szeliő
tanárunk ezt hallva kedélyes nyu-
galommal csak ennyit mondott:
„Akkorát szólt, mint egy ágyú.
Pedig csak puszka volt.”

Horváth János nevéhez pedig
emlékezetemben az alábbi eset
kapcsolódik. Egy hűvös, esős na-
pon mentem hozzá vizsgázni. Mi-
kor bekopogtam szobájába, a vizs-
gázószékből éppen akkor kelt fel
egyik évfolyamtársunk, Bognár
József, aki ma közgazdaságtudo-
mányunk jeles képviselője. Bizo-
nyosan jól vizsgázott, mert Hor-

váth János, akinek kedves tanít-
ványa volt, nyájas mosollyal en-
gedte útjára. Így nyomban beül-
hettem a székre. Nagy mesterünk
Csokonai életét és költészetét adta
fel számomra tételül. El is kezd-
tem feleletemet, de csak költőnk
diákkoránál tartottam, amikor
halk kopogtatás után Bognár Jó-
zsef tért vissza a professzori szo-
bába. (Tanárit kellett volna mon-
danom, mert Horváth tanár úr
nem engedte magát professzornak
szólitani.) „Mit óhajt, Bognár
úr?” – kérdezte Horváth János
kissé meglepődve. „Csak nem akar
újból vizsgázni?” – „Nem” – mon-
dotta zavartan. „Akkor miért jött
vissza?” „Rossz kabátot vittem el,
tanár úr!” – hangzott a válasz.
„Mit vitt el, és melyik a maga
kabátja?” Horváth tanár úr,
szemügyre véve a két felöltőt, ha-
miskásan jegyezte meg: „Miért
volna rossz ez a kabát? Nekem
nagyon is jó!” A tévedésből elvitt
„rossz” felöltő ugyanis az övé volt.

Balázs János

Tartalom

Balázs János: Vidám sarok: Emlékezünk régiekről	B/II
Rácz Endre: Költői kétértelműségek	1
Kürti András: Nyelvbontások a sportban	1
Grétsy László: Mi szükségünk a léven kötőszóra?	2
Mándoki Pál: Magánjáró-önjáró	2
Dr. Szabó Iván: Számítástechnika	3
Bicskei Dezsőné: Modoros beszédértelmezések az iskolában	3
Kurdi Péter: Újfajta „kaszárnystílus” felé?	4
Kovalovszky Miklós: Kiss Dénes: Játék és törvény	4
Fürtös Gusztáv: A nyomda ördöge	5
Szij Enikő: A „fogolymadár”-nép	5
Sebestyén Árpád: Mező András: A magyar hivatalos helységnévezés	6
I. Gallasy Magdolna: Hány óra van?	6
Figyelmező:	7
Raisz Rózsa: Attikai só és magyar paprika	7
Koltói Ádám: Diáknyelvünk jelenéből	8
Rejtvénypályázat	8
Figyelmező	8
Graf Rezső: Sátorlajújhely, 1984	9
Útmutató az Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny 1985/86. tanévi magyar nyelvi pályatételéhez	9
Balogh Judit: Kirakatnézőben	10
Dékány Zsuzsanna: Csúza családnevei	11
Sámbokréthy Péter: Hogyan kell idézni?	11
Deme László: Lezárhatjuk!	11
Kálmán Béla: Homonimia, homográfia, homofónia	12
Kozocsa Sándor Géza: Egy s más az igekötőkről	13
Novotny Júlia: Nyelvűvelés a sajtóban	13
Holczér József: Kunfehértótól a Kun-Fehér-tóig	14
G. R.: Kisbetű-nagybetű	14
Nyelvi játékok:	15
K. M.: Szókimondó ifjúság	16
Büky László: Fábián Pál: Nyelvűvelésünk évszázadai	16
Postaláda	B/III
Simon István: Beszél a fiam	B/IV
Kosztolányi Dezső: Mi a véleménye	B/IV

Lapunk előző számában Lőrincze Lajos – a téves kapcsolásokról szóló cikkének befejező részében – a következőket írja: „Még csak azt jegyzem meg, hogy nem minden »téves kapcsolás« hiba, lehet pozitív téves kapcsolás is, amikor például a költő tudatosan, a költői hatás fokozására él a kétfelé való értetés lehetőségével.”

Nos, költőink közül elsősorban Arany János él ezzel a különleges stílusesszökővel. Olyan több jelentésű szavakat használ verseiben, amelyeknek megszokott, állandó jelentése mögött ott lappang egy másik, rendszerint elvontabb jelentés is. Az olvasót a szövegkörnyezet vezeti, döbbsenti rá, hogy az első pillanatra fel-fogott szokásos jelentés helyett tulajdonképpen a másik, a ritkább, a szokatlanabb illik a versbe. Ám maga a költő is segíti az olvasót a megértésben. Arany dőlt betűvel hívja fel a figyelmet a kettős értelemre.

Ez a pillanatnyi félrevezetés a humor eszköze is lehet, mint például „Az elvesztett alkotmány” kezdő soraiban:

Férfiat énekelek, ki sokat s nagymessze rikoltott,
Sőt *tett* is valamit (kártyára kivált)...

Többnyire azonban komolyabb, súlyosabb, rejtelmesebb mondanivaló búvik meg az ilyen sorokban. A megzavarodott Ágnes asszony a bíróság előtt – az ismert balladában – így viselkedik:

Öltözetjét rendbe hozza,
Kendőjére fordít gondot,

Költői Értértelműségek

Szöghaját is megsimítja,
Nehogy azt higgyék: *megbomlott*.

Természetesen más költők is élnek a több jelentésű szavaknak, szókapcsolatoknak ezzel a különleges, sejtelmes használatával. Vörösmarty Szép Ilonkájában a lesben ülő, egyelőre még ismeretlen vadász mintegy önmagát leplezi le a váratlanul felbukkanó szép sugár lány láttán:

„Istenemre!” szóla felszökkelve
A vadász: „ez már *királyi* vad!”

József Attila Hazám című költeményében az *Újvilág*-nak is nevezett Amerikába kitántorgó másfél millió magyar keserves sorsának ábrázolásában is felvillantja az új korszaknak, a szocializmus új világának reménysugarát:

Multunk mind össze van torlódva
s mint szorongó kivándorlókra,
ránk is úgy vár az *új világ*.

A több értelmű szavakéhoz hasonló stilisztikai szerepet tölthetnek be az azonos alakú szavak, a homonimák, amelyeknek jelentései között tulajdonképpen nincsen semmiféle összefüggés. Így annál váratlanabban léphet az egyik értelem helyébe a másik.

Arany ennek a stílusesszökőnek is a mestere volt. A Toldi szerelme VIII. énekében a férjgyilkosságra készülő Johanna egy ilyen látszólag könnyed, mégis baljós értelmű szóval fordul urához. De hallgassuk csak magát a költőt:

Kulcsos Averszához, daliás nagy garal,
Az egész udvarral, megy Endre vadászni.
Fogadát ott sokszor éjjeli szállásra,
Lakoma-, hálásra, egy régi kolostor.
„Édes uram, most is ott legyen a *háló*.”

S hogy a dőlt betűvel is kiemelt *háló* szónak a mélyén nem a hálóhely értelme lappang, az tüstént kiderül a folytatásból, a rá rimelő sorból: „Veti azt Endrének a sok lesben álló”.

Arra is van példa, hogy politikai hitvallás tükröződik azonos alakú szavainak akár a cenzort is meglepő kettős értelmében. Elsősorban József Attilának a Favágó című verséből való ismert idézetre gondolhatunk: „Ejh, dönts a *tőket*, ne siránkozz...” A *tőke* persze itt csak a felületen jelenti a fa tövét, voltaképpen a kapitalizmust nevezi meg. Anyám című versében is felhasználja a költő ezt a fordulót, mégpedig a mosás régi eszközén, a sulykoláshoz való mosótőként át utalva a kizsákmányolás szimbólumára:

Törékeny termetét a *tőke*
megtörte, mindig keskenyebb lett –
gondoljátok meg, proletárok –

Rácz Endre

Nyelvbotlások a sportban

A fogathajtó világ bajnok-ság előkészítéséről elismerőleg állapítja meg az újságíró, hogy „...a rendezők sziszifuszi munkát végeztek.” – Ezek után csak Zeusz a megmunkálhatója, miért sikerült olyan jól.

Egy jugoszláv kézilabdás nőről a tévétudósító megmagyarázza, hogy most miért hívják másképpen, más néven, mint ahogyan korábban ismertük. „Ennek talán egyetlen nyomós oka van, tudniillik az, hogy férjhez ment.”

Ugyanitt, a mérkőzés alatt, dicsérőleg: „Közben Amált rendesen orrba vágta”.

A Hétfői Hírek a kosárlabdás lányok kubai szereplése kapcsán: „...a magyar spor-

tolók három vereség után fülsüket-farkukat el szokták engedni...szerencsére Kiss Lenkéknél nem így történt!”

A szürke eminenciás: hát ő az igazi sztár. Róla már olvastuk, hogy látványosan vezényelte társait, hogy hátára vette a pályát, hogy egyedül ő villogott, és így tovább. Csak azt nem tette, amit szürke eminenciásként tennie kellett volna: észrevétlenül, a színpalak mögül irányítani.

Úttörő olimpián a riporter, lelkendezve: „Ez a gyerek valami fertelmes iramban szeli a vizet!”

Egy tévé műsor beharangozójából: „A stúdióba meghívott vendégek között ott lesz a III. kerületi tanács, a fővá-

„...nyakigláb léptekkel rohan a kapu felé”

rosi tanács, az OTSH és a Római-part szerelmeseinek képviselője” – mondja S. E. szerkesztő. A Római-partnak biztosan vannak szerelmesei. Talán a tanácsoknak is. De az Országos Testnevelési és Sporthivatalnak?!

Egy másik sporthivatalról, a Hétfői Hírek: „S most ki-

váncsian várjuk, vajon az MLSZ homokba dugott fejével huny szemet az eset fölött, vagy hangot ad véleményének.” – Javaslat: ha szemet huny, ne dugja fejét a homokba. De ha a homokba dugja fejét, akkor a szemhunyás is célszerű. Nehogy homok menjen látókáiba.

„Lehet szeretni és nem szeretni. De azt senki sem vonja kétségbe, hogy a győri Rába ETO labdarúgói egyik meghatározói a hazai első osztályú mezőnynek.” – Lám, lám! Van, akik szeretik őket, vannak, akik nem szeretik őt.

„A csatár nyakigláb léptekkel rohan a kapu felé” – így a tévé kommentátora. Nem lett gól. A kapuban hórihorgas kezek kapták el a molett labdát.

Kürti András
(Budapest)

Mi szükségünk a lévén kötőszóra?

A *lévén*, ez a használatában névutószerű határozói igenevünk általában valaminek előrebocsátott okát, természetesen magyarázatát fejezi ki. Jelentése kb. ez: ott és úgy (van), amint állítjuk, ill. az (van), amit állítunk. Pl.: A kapu *tárva lévén*, csöngetés nélkül bementek; *sok munkám lévén*, ma nem tarthatok veletek. Természetesebb, maibb nyelven: minthogy a kapu *tárva volt*, ...; mivel *sok a munkám* ...

Azért írtam az imént, hogy általában ezt fejezi ki, mert jó néhányan megengedő értelemben is használják a *lévén* igenevet. Pl. ezt mondják: *orvos lévén* nem látta el a sebesültet. Gondolom, olvasóink is érzik, hogy ez a használat megtévesztő, félreérthető. Azért nem látta el a sebesültet, *miel* orvos volt? Szó sincs róla! A helyes értelmezés nyilván ez: noha (vagy: bár, *ám*, *jóllehet*) orvos volt ... Hogy a félreértést megelőzzük, megengedő értelemben, ellentét kifejezésére a személyes *létére* névutót tanácsos használni. Példánkban így: *orvos létére* nem látta el a sebesültet.

Mindezt azonban csupán emlékeztetőül jegyeztem meg, ugyanis a nyelvművelő szakirodalom a *lévén* határozói igenévnek ezt a fajta ügyetlen alkalmazását elég részletesen tárgyalja. Csak hogy újabb – megfigyelésem szerint mindössze néhány éve – egy másfajta visszaélésnek is nemegyszer forrása, előidézője a *lévén*, s az új módi futótűzként terjed, különösen élőszóban, de már írásban is. Szemléltetésül s egyúttal bizonyítékul a sajtóból idézek három példát. Aligha kell bizonygatnom, hogy ha már ott is fel-felbukkan ez a furcsaság, akkor nincs helye a késedelemnek; sürgősen állást kell foglalnunk.

„Következésképpen Tata-ra kell beutazni a recepttel, ami azontúl, hogy legalább

négy órát vesz igénybe, 16 forintot kóstál, *lévén erre nem jár költségtérítés*” (Magyar Nemzet, 1983. szeptember 3.).

„S *lévén nem éppen színjőzan* emberek tartózkodtak a kocsmában, vallomásuk megbízhatósága erősen kétséges” (Esti Hírlap, 1984. február 22.).

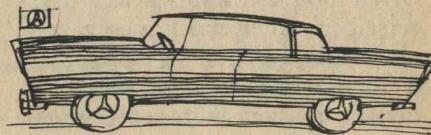
„Ez azonban – *lévén attól is függ*, az OMF mennyi összeget tud ez évre Golopra adni – még maradjon titok” (Észak-Magyarország, 1984. március 10.).

Kellőképpen figyeltek olvasóink az idézett mondatokban található *lévén*-re? Ha igen, akkor bizonyára észrevették, hogy ez a *lévén*, bár igenévi alak, már semmit sem őrzött meg igei sajátosságai-ból. Ez már egészen más szerepű szó, mint az a *lévén*, amelyet a *kapu tárva lévén*, *sok munkám lévén* szerkezetekben figyelhattunk meg. Ez a *lévén* valójában már nem igenév, hanem egyszerűen kötőszó. Azt jelenti: mert, mivel, minthogy, esetleg: ugyanis. S ezen a megállapításon akkor sem kell változtatnunk, ha számításba vesszük, hogy némelyek az így használt *lévén* mellé még egy kötőszót is beszúrnak. Példáinkban ez valahogy így festene: *lévén, hogy* erre nem jár költségvetés; *lévén, hogy* nem éppen színjőzan emberek tartózkodtak a kocsmában; *lévén, hogy* attól is függ. *Lévén* vagy *lévén, hogy*: lényegében egyre megy. Legföljebb olyan különbség van köztük, mint a *miel* és a *miel*hogy között.

Az elmondottakkal eszem ágában sincs azt sugallni, hogy a *lévén*-nek az a fajta szerep-, ill. szófajváltása, amelyet néhány példával érzékeltettem, halálos véték, nyelvünk romlásának csalhatalatlan jele. Mivel a *-ván*, *-vén* képzős igenevek a mai nyelvhasználatban meglehetősen ritkák – szerepüket nagyobb részt a *-va*, *-ve* képzősek vették át –, nincs mit csodálkoznunk azon, hogy az elbizonytala-

=

NEVEK EREDETE
Mercedesz-Mercedes

MAGÁNJÁRÓ-ÖNJÁRÓ

Az 1983. évi 4. sz. 1. oldalán Lukácsy Sándor a Gyógyszerpont című cikkében foglalkozott a szomszédos országokban élő magyarok nyelvében föllelhető furcsa kifejezésekkel. A cikkben foglaltakat kívánom az alábbiakban kiegészíteni.

Egy idő óta alkalmam van a szlovák televízió adásait is nézni. Mostanában rendszeresítették, hogy a hétfői napokon 18.30 órától a 2. csatornán félórás magyar nyelvű híradót sugároznak.

Az egyik ilyen adásban hallottam nemrégiben ezt a kifejezést: „magánjáró”. A tévé riportere beszélgetett magyarul egy gépállomás vezetőjével, aki beszámolt a téli gépjávitás eredményéről. Ennek során elmondta, hogy nemcsak az erőgépeket és a különböző adaptereket, hanem a „magánjárókat” is idejében kijavították, illetve megjavították.

Javasolom, hogy ezeket a magyar nyelvű híradókat kísérik figyelemmel, s bizonyára számos ilyen, a hazai nyelvhasználat számára különös kifejezést fognak hallani. Jó lenne az egységes nyelvhasználat megőrzése érdekében a célszerűnek mutató intézkedéseket megtenni.

Mándoki Pál
(Budapest)

(A kiskunsági községekben is használatos a „magánjáró” szó. A szerk.)

nodott nyelvérzék ösztönösen más szerepet tulajdonít nekik, mint amely megilleti őket. Bizonyos mértékig hasonló módon vált igenévből határozószóvá a *nyilván* és az *úgyszólván* is. Nemi túlzással azt mondhatjuk, mindkettőt ez a szófajváltás mentette meg a pusztulástól vagy legalábbis az elavulástól. A *lévén*-nek azonban a továbbéléshez meggyőződéseim szerint nincs szüksége erre a szerepmódosításra, mert bár napjainkra ez az igenév is egy

kissé választékos színezetűvé vált, ma is számos kifejezésben s elég gyakran élünk vele a cikkem elején említett jelentésekben. Semmi okunk tehát arra, hogy kötőszóvá „fejlesszük”.

Több tárgy *nem lévén*, az ülést berekesztem – halljuk, sőt mondjuk számtalanszor. Az új divat szerint ez így alakulna: *lévén nincs több tárgy*, esetleg: *lévén, hogy nincs több tárgy*. Talán még idejében kérdezem: kell ez nekünk?

Grétsy László

Számítástechnika

A hazai sajtóban folyó, a számítástechnikai rétegnyelvvél kapcsolatos vita, úgy érzem, döntő szakaszába érkezett. A Magyar Sajtó 1984. évi 11. számában megjelent cikkem remélhetően legalábbis kedvező irányba befolyásolja a jóindulatú bizonytalankodókat, de a magyar nyelv tisztaságát védő és fejlődésén dolgozó illetékesek támogatását élvezve a vita talán nyugvópontjára jut, s befejeződik.

Reményeimet minderre, de elsősorban azokra a szerencsés magyar megfeleltetésekre alapozom, amelyek már eddig is átkerültek a *szakmai köztudatba*. (Ezt azért hangsúlyozom, mert szakember nem használja például a *komputer* szót, hanem számítógépet mond. Ellenkező esetben biztosak lehetünk a laikusságában.)

A számítógép szóhoz hasonlóan nagyon jó magyar megfelelők születtek az alábbi esetekben is:

chip = lapka
file = (adat)állomány
disc vagy disk = lemez
display = megjelenítő, képernyő
keyboard = billentyűzet (nem tasztatúra!)
operátor = gépkezelő
memory = tár, tároló (nem memória)
personal computer = személyi számítógép.

A Magyar Szabványügyi Hivatal Számítástechnikai Terminológiai Bizottsága is elismeri viszont, hogy a mintegy 1100–1400 szabványosított szó közül néhány valószínűleg nem állja ki az élet próbáját. Ezért a már könyv alakban is megjelent szabványgyűjteményt terve szerint öt év múlva a meghonosodás szempontjából felülvizsgálja.

Ezt segítendő, úgy gondoljuk, előnyös lenne, ha néhány szó kapcsán a nagyközönség hozzáértő álláspontját is figyelembe vehetnénk. Jó lenne

ezért, ha az alább következő néhány kifejezés jó, illetve jobb magyar megfeleltetésén szakértő olvasóink elgondolkodnának, és javaslataikkal segítenék a valóban találó magyar szavak megalkotását, tekintet nélkül arra, hogy a szabvány magában foglalja-e őket vagy sem (a felsorolt néhány szó között más szakterületen használatosak is előfordulnak, de itt természetesen számítástechnikai értelmezésüket kell előtérbe helyezni):

maszk, job, hardvermonitor, monitorprogram, online, offline, szoftver, firmware, pipeline, processzor, direkt cím, indexszekvenciális, telematika, informatika, konkurrens, konvertál, spreadsheet, puffertár, pult, reentrans, residens, host-computer, gateway, protokoll, operandusos utasítás, átskáláz, apertúra, bikvináris, ekvivokáció, relevancia, irrelevancia, postfix, prefix, szuffix, rekurzív, transzliterál.

Különösen fontos a helyes magyar kifejezések használata, elsajátítása a tanulók vagy tanuló korban levők számára. A számítástechnikai kifejezések ugyanis igazán csak úgy érthetők meg, ha a velük élők az idegen szakkifejezések mellett a magyar kifejezéseket, a szakmai magyarázatokat, definíciókat is elsajátítják.

Dr. Szabó Iván

Modoros beszéd-töltelékek a középiskolában

Lapunk 1984. évi 2. számában az élőbeszéd „hezitációs” jelenségeiről írtam. Mondandóm summája akkor ez volt: amíg beszéd közben az ember gondolkodni fog, ilyen jelenségek is lesznek. Csökkenésük csak akkor lehetséges, ha az anyanyelvi nevelés a gondolkodni és beszélni tanítást egyaránt feladatának tekinti.

Ha azonban a következő, középiskolásoktól származó beszédbeli mondatokat szemügyre vesszük, láthatjuk, hogy töredezettségüket egyéb jelenségek okozzák: „Hát hogy milyen embernek érzem magamat? Hát lehetnék jobb is...”; „Szóval első osztályba mindenki elég sokat rontott, de szóval másodikba majd javítunk...”; „...azt is szeretem csinálni meg minden”; „hát az még soká lesz és ilyesm”. Ezekben a mondatokban nem azért kapnak helyet a töltelék szavak, mert a beszélő időt akar nyerni a gondolat megformálásához, hanem azért, mert használatuk szokássá, beszédbeli modorossággá vált. Álljon itt csupán egy szövegrészlet (teljesen hiven leírva): „...aki csak a divat után megy, és nem tanul, az valahogy | szerintem olyan | nem tudom | olyan más az egész szerintem, hogy ő csak a divattal törődik, és | szerintem ilyen korba az első a tanulás. A sport | szerintem nagyon jó dolog,

hiszen | szerintem elsősorban a sport az, ami | szerintem az a legjobb kikapcsolódás.”

A fenti szöveget olvasva világossá válik, hogy a beszélő a *szerintem* szó jelentésére egyáltalán nem figyelt, csupán tartalmatlanul ismételte.

Milyen szavakat használunk modoros tölteléknek? A középiskolások élőbeszédében ezekkel találkoztam leggyakrabban: *szerintem, szóval, most, általában, mindenesetre, különösképpen, tulajdonképpen, úgy...* Például: „érdekelnek, úgy, az emberek, és...”. Jellegzetesen semmitmondók, üresjáratot eredményeznek a következő modoros kifejezések: *vagy ilyesmi, vagy valami hasonló, meg az ilyenek, meg minden* (pl.: „bezügtam vagy ilyesmi”; „esetleg elmegy a boltba vagy valami hasonló”). S bár adataim mind középiskolásoktól valók, hadd emlékeztessék a felnőttek ilyen ismétlődő beszédfordulataira: *kérlek szépen/tisztelettel, megmondom őszintén, nekem az a nézetem, az az én egyéni véleményem, az az igazság.*

A jelenség lényege: a modoros beszéd-töltelék alkalmazását az egyén megszokta, szavajárása lett. Nekünk pedig, családunk, iskolának, nyelv művelőknek az volna a feladatunk, hogy *leszoktassuk* róla. Hogyan? A modorosságot – minden modorosságot – mindenekelőtt tudatosítani kell. Ennek hasznos eszköze a rejtett magnetofonfelvétel. Gyermekünk (és felnőtt társaink is) meg fogják döbbenni, ha meghallják, hogyan beszélnek; s még inkább megdöbbennek, ha spontán élőbeszédüket írásban is tanulmányozhatják. Elemezzük közösen a hibákat (így az unalmasnak vélt grammatikai elemzés is érdekessé válhat), gyomláljuk a beszédbeli modorosságokat! Legyen ez is része a beszédművelésnek!

Bicskei Dezsőné

„Használt számítógépet,
hi-fiket,
mindenféle elektronikus
vacakot vesznek!”

Újfajta „kaszárnystílus” felé?

Hogy mi volt az a „kaszárnystílus”, alighanem az is tudja, aki sosem katonáskodott a régi hadseregben: a bennmaradó tizedesek, továbbszolgáló szakaszvezetők, zupás őrmesterek válogatottan goromba és trágár stílusa, mely tekintélyüket növelni (s olykor műveltlenségüket leplezni) volt hivatva. S két év nagy idő: amit akkoriban beszéd- és magatartáskultúra dolgában a család megalapozott és az iskola továbbfejlesztett az ifjakban, a „honvédség” elég jó sikerrel rombolta le.

A felszabadulásunk óta eltelt négy évtized alatt azután sok minden megváltozott; az altisztek riogatta „honvédságból” néphadsereg lett, az egyik legnagyobb nevelőintézmény. A képzés ma már sokkal inkább oktatás: a tudomány és technika alapjainak általánosságban, egy-egy szűkebb területének pedig olykor teljes mélységében való megismertetése. S a nevelőmunka is messze esik ma a hajdani, vakfegyelmet sulykoló idomítástól.

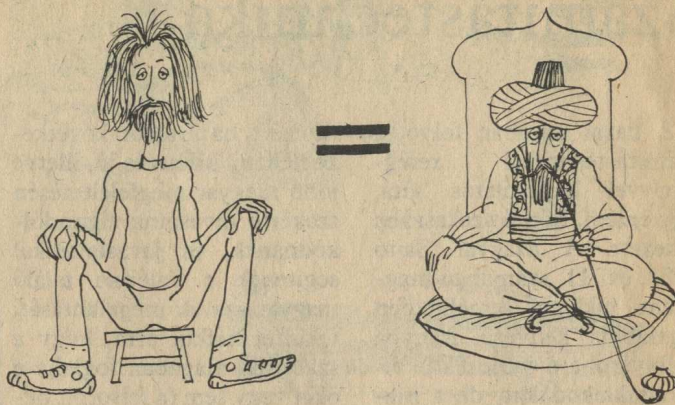
Am ezt a magas szintű tudományt és technikát csak kultúrált embertípus alkalmazhatja kellő tudatossággal és felelősséggel. Szükséges hát, hogy a „katonák nyelve”, mindennapi nyelvhasználat, közeledjék az egyre igényesebb „katonai nyelv”-hez. – Ez a felismerés indíthatta a TIT Hajdú-Bihar megyei szervezetének magyar nyelvi és hadtudományi szakosztályát annak az országos, egész napos tanácskozásnak közös megszervezésére, amely „A katonák nyelve” címen a debreceni Kossuth laktanyában zajlott le 1984. december 6-án. A részt vevő majdnem száz törzstiszt és tiszt a hazai légvédelmi hálózat minden magasabb parancsnokságát képviselte, de ott volt a Honvédelmi Minisztérium és a Zrínyi katonai kiadó küldötte is. (Házi vezetékes televízió végighallgatta a programot még mintegy 200 tiszthelyettesi tanfolyamos is.)

A bevezető előadás és a 20–20 perces korreferátumok, címekben: Deme László: Beszéd- és érintkezéskultúránk napjainkban; – Sebestyén Árpád: A katonai nyelv a nyelvrétegek sorában; – Bachát László: Hogyan beszélnek a sorkatonák?; – Seregy Lajos: A katonaság körében végzett eddigi nyelvművelés tapasztalatai; – Nyirkos István: A magyar és a finn katonák nyelvének tartalmi hasonlóságai és különbségei; – Bugán Antal: A beszédkapcsolatok lélektani vonatkozásai; – Wacha Imre: A magatartás, a gondolkodás és a beszéd összefüggéseiről; – Nagy János: A család és a munkahely szerepe a beszédnevelésben; – Z. Szabó László: A népfront beszéd- és magatartáskultúránkat gondozó munkacsoportjának tapasztalatai.

A feszült figyelem és a további hozzászólások hangneme azt mutatta: nem maradt pusztába kiáltó szó a népfront munkacsoportjának felhívásából ez a mondat: „Külön kérjük a fiatalok tömegeit nevelő fegyveres alakulatok irányítóit: legyenek támogatói ennek a társadalmi méretű és fontosságú izlésnevelő törekvésnek.” (Idézetként ez állt a tanácskozás meghívóján; a felhívás szövegét lásd lapunkban: 1984. 3. szám, 3. lap.)

Sokan szóltak az idestova társadalmi méreteken elharpódzott durvaság és trágárság ellen is. Még az sem tűnik lehetetlennek, hogy a hajdani képlet visszafordul; vagyis hogy azt a „nyelvhasználati izlést”, amit a család ma elmulaszt „betáplálni”, s az iskola sem pótolhat aztán, esetleg a katonai szolgálat, a hadsereg új szelleme alakítja ki az ifjúságban.

Kurdi Péter

NEVEK EREDETE
Zoltán-Szultán

Kiss Dénes:

Játék és törvény

Szépirodalmi Kiadó, 1984.

A lényegét tömörítő cím értelme: a költő játszik a nyelvvel, de játékának célja komoly: megismerni és föltárni a nyelv rejtett törvényeit. Írótól nem mindennapi vállalkozás, mert a legtöbben közömbösek vagy érzéketlenek művészetük anyaga és eszköze iránt. Kiss Dénes azonban ezt a mottót írta könyve élére: „A nyelv teremti a költőt – a költő ismeri akarja teremőjét.” Le akar ásní a szavak gyökeréig, a múlt föltáratlan mélyébe, az emberi ősnyelvig. Merész, kockázatos vállalkozás, ő maga is tudja. Alapgondolata: ahogyan a csecsemők bizonyos életkorig „egyetemes egynyelven” beszélnek, az emberiség ősnyelve is közös lehetett. Bár igen kétséges a ma élő kb. 3000 nyelvnek egyetlen alapnyelvből szétágazó leszármazása, kell mégis – vallja Kiss –, hogy valami egységet mutassanak, az emberi alaplogika és lelki működés közös vonásai alapján.

Ennek az ősmúltba visszanyúló egységnek csírait és máig fölsejlő jeleit Kiss Dénes bizonyos hangmegfelelésekben véli megtalálni. Elsősorban a mássalhangzóknak és jellegzetes kapcsolataiknak

tulajdonít ősi „alapjelentést” (hangszimbolika, pl. a g-r, k-r hangkapcsolat kerekdedséget, gördülékenységet sugall: görnyed, görbe; kör, korong).

Akad a magyarázatok, föltevések közt jó néhány fantáziajáték; Kiss Dénes asszociáló képzelete ontja a hangalak vagy a jelentés folytán a témához kapcsolható „bizonyító” példaanyagot, tucatsnyi nyelvből vett analógiával. Lelkes elfogultságában sem szándékozik azonban rákényszeríteni az olvasóra elméletét, magyarázatait és ötleteit. Korántsem érzi magát tévedhetetlennek. Sokszor hangsúlyozza, hogy inkább csak kérdez, föltevésekkel játszik. Ez a határait ismerő szerénység teszi a könyvet rokonszenvesé. És egy másik vonzó tulajdonság: Kiss Dénes az élőszó hangján, kedélyesen csevegve ömleszt elénk gazdag anyagát, eleven képzelettel csapongva témái közt (szavak alaki és jelentésbeli rokonsága, etimológiai kísérletek, szólásforma-magyarázatok, rokonnyelvi párhuzamok).

Észrevételei közt jó néhány a szakemberek figyelmére is érdemes, de elsősorban azok élvezik Kiss Dénes könyvét, akiknek van érzékük és vonzalmuk a nyelv kínálta játékos ötletek iránt, melyek sokszor a múlt mélyére és a nyelv rejtett logikájába világítanak.

Kovalovszky Miklós

Mostanában gyakran hallani róla. Hogy kiktől? Hát akik menteni próbálják (szerepnék) a sajtó hanyagságát, az átolvasás felületességét, az át-nem-olvasás kényelmét. A SAJTÓHIBA szót már sértésnek érzik – benne van a „hiba” –, előkerítették hát a szakosított ördögöt, ő a felelős minden betűtévesztésért, ő, a nyomda ördöge.

Persze tudjuk, hogy ez tréfas kibúvó. De ha már, szerintük, folyvást ott csintalanodik a nyomda ördöge, merre vannak a nyomda anyagai? Alszanak talán? Nekik kellene beavatkozni.

De, tréfán kívül, ha vásárláskor rossz blokkot kapunk, soha nem mondják: „Kérem, a pénztárgép ördöge a ludas.” Csaló vagy tévedő könyvelőről sem hallottunk, aki így védekezett volna: „A golyóstoll ördöge a hibás, én ártatlan vagyok.” Rossz, ízetlen ételek találásakor se mondja sem a pincér, sem a szakács: „A konyha ördöge tehet róla, mi nem vagyunk felelősek.”

Igen, ilyeneket nem mondanak, nem is fognak soha, mert nevetségessé tennék magukat.

Hogy a nyomdatermékekkel kapcsolatban merik mondani? Persze, hogy merik,

mert a felelősséget kisebbnek érzik. Vagy semmilyennek sem érzik. Egy sajtóhiba nem vágja meg a zsebünket, nem okoz gyomormérgezést. Csak bosszankodást. Elsősorban a szerzőnek. Az olvasónak derűs perceket szerez. Itt van például ez a verssor: „Az égen *feleséges* csillagok ragyogtak.” (Egy Áprily-versből.) Ha ezt komolyan vennők, gondolni lehetne, hogy vannak nőtlen csillagok is. De nem vesszük komolyan, tudjuk, ráébredünk arra, hogy a *felséges* csillagokat a nyomda (a nyomda ördöge?) házasította meg, tette *feleséges* csillagokká.

Egy másik ilyen ördögi hajtás: „...egymás mellé temették földi maradványaikat (ti. Voltaire és Rousseau földi maradványait) a Pantheonba...és együtt *dobolták* ki innet...” (Benedek István: Az író lelke, 200. oldal). A tévedést nyilván a „dobálták” sérelmére követték el.

Ilyesféle nyomdai bakit sok század lehetne idézni.

Még egyet, hogy e kis írásban három legyen: „Zsófi néha már a színes ruháit is meg nézte a fiókban, hogy nem *mosolyognak-e*” (Németh László: Gyász, 11. o.). Bizonyára nem *mosolyogtak*, hanem esetleg *molysodtak*. Ezen a betűcserén mi mosolygunk. Vagy inkább bosszankodunk.

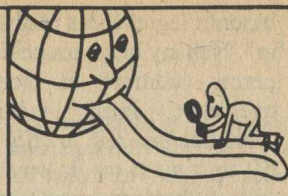
Túlságosan sok az ilyen tévedés. Tudnivaló, hogy a mennyiségi változások halmozódása minőségi változást eredményez. A nagy számmal jelentkező sajtóhibák nem minősíthetők jellemhibának?

Vagy ez talán túlzás volna? Maradjunk akkor a nyomda ördögénél? Úgy gondolom, hogy szükség volna – az illetékes helyeken – egy kis ördögűzésre. Talán eredményt hozna.

Fürtös Gusztáv
(Budapest)

„...vereség után fülüket, farkukat el szokták engedni”

A „fogolymadár”-nép

(KIK IS AZ UDMURTOK?)

„A Duna partján *éldegélve*
Fölmentem futva a hegytetőre:
Hátha megláthatom votják földemet?
Votják földemet bizony nem láthattam.
Csak Esztergom városát láttam ott én.”

Ez a rögtönzött vers abban a „Jelentés”-ben olvasható, amelyet Munkácsi Bernát adott közre az Akadémiai Értesítőben 1916-ban „az esztergomi fogolytáborban végzett votják nyelvi és néprajzi tanulmányai”-ról. A hazavágyó votják hadifoglyok szülőföldje bizony a Duna partjától távol volt, a Volga Kazány melletti nagy kanyarulatjától északra, a két nagy folyó, a Vjatka és a Káma által közrefogott területen, amelyet a Szovjetunió térképén Udmurtia vagy Udmurt ASZSZK néven találunk meg.

A votjások hivatalos neve ugyanis 1917-től saját nevük, az *udmurt*. 713 700-an vannak. A hagyományörző népek közé szokás őket sorolni. Zárkózottságuk nyilván összefügg azzal, hogy viszonylag egy nagy tömbben, jól körülhatárolható területen élnek, a történelem viharai csak töredéküket sodorták a Káman túli földekre, az Urál előterébe. A déli udmurtok főleg a török-tatár népek (csuvas, tatár, baskir), az északiak pedig az orosz hatás nyomait mutatják. Történetük nem látványos, a megmaradásért folyó mindennapos szívós küzdelemben szerzett tapasztalataikat azonban így összegezték az 1885-ben náluk járt Munkácsi Bernátnak: „Az orosz medve, a tatár farkas, az udmurt fogolymadár”.

A XVIII. századtól kezdve az orosz birodalom népeiről nagy számban megjelenő leírásokban a róluk rajzolt kép egyre ellentmondásosabb.

Amíg például 1844-ben a neves kazanyi költő, A. A. Fuksz az udmurt lányokat szépek, barátságosnak, értelmesnek látja, addig nem sokkal később, igaz, férfi tolalából, ezt olvashatjuk róluk: „Annyira csúnyák, és mind egyformák! Furcsán néznek, a kérdést nem értik meg, mondanak valamit egymásnak a saját raccsoló (r-t ejteni csak 1917 után tanultak meg), kellemetlen, a tatárra emlékeztető nyelvükön, mosolyognak ferde vágású szemükkel, és – hallgatnak.” Említésre méltónak tartják makacsságukat.

Mogorvaságuk, hallgatagságuk különösen akkor volt szembetűnő, ha a vallás kérdései kerültek szóba, a pravoszláv keresztvíz ugyanis lepergett róluk, megmaradtak pogánnak. Mindezek után nem meglepő, hogy amikor a múlt század utolsó évtizedeiben a nagyorosz sovinizmus szellemében a cári Oroszország bizonyítani akarta a nem orosz népek elmaradottságát, az udmurt lett célpontjuk. 1892-től hat éven át folyt ellenük a sajtókampány és négy évig a per, amelyben az emberáldozattal vádolt Multán falubeli udmurtokat végül is fölmentették. Ez az esemény nemcsak az orosz értelmiséget rázta meg, hanem magukat az udmurtokat is: ők maguk is kutatni kezdték múltjukat.

Az 1810-es években a soknyelvű Ázsia (Asia Polyglotta) híres kutatója, H. Klaproth úgy találta, hogy „az összes finnugor nyelv közül a votjások és a vogulok nyelve

hasonlít leginkább a magyarra”. Néhány beszédes példa a permi (udmurt és komi) nyelvekkel közös szókinccsükből: m. *toll*, u. *tiľi*, k. *tiľ*; m. *vér*, u. *vir*, k. *vir*; m. *tó*, u. *tj*, k. *tj*; m. *szem*, u. *sin*, k. *sin(m-)*; m. *kell*, u. *kule*, k. *kolę*; m. *menni*, u. *muninę*, k. *munni*; m. *tudni*, u. *tođinę*, k. *teđni*; m. *fanni*, u. *puninę*, k. *pińni* stb. A permi nyelvek egyik legjellegzetesebb vonása a fő nagymérvű kopása, e téren mi félúton állunk a finn és a permi nyelvek között, pl. ’víz’ – f. *vesi* (*vete-*), m. *víz*, *vize-*, u. *vu*, k. *va*; ’kéz’ – f. *käsi* (*käte-*), m. *kéz*, *keze-*, u. *ki*, k. *ki*; ’száz’ – f. *sata*, m. *száz*, u. *šo*.

Az effajta különbségeken kívül vannak a magyarnak és a permi nyelveknek olyan sajátosságai, amelyek arra engednek következtetni, hogy az említett nyelvek a finnugor alapnyelvből való kiválásuk után még egyszer, kb. i. e.

1000 táján másodlagosan is kapcsolatba kerültek egymással. Az alapnyelvből és a többi finnugor nyelvből hiányzó *b, d, g* hang, az *ezüst*, a *kenyér* szó, valamint a *kilenc* (ennek mintájára a *nyolc*) és a *harminc* nc eleme jöhet szóba. Ma azt tartják, hogy bizonyítéknak mindez kevés. Ha voltak is ilyen másodlagos kapcsolataink, akkor felettébb lazák lehettek.

„Harmadlagos” kapcsolataink akkor kezdődtek, amikor Munkácsi Bernát megfordult az udmurtok között udmurt földön, és azóta is, csaknem száz éve tartanak, de – eltekintve az első világháborús hadifoglyok esztergomi táborozásától és attól, hogy meg nem erősített hírek szerint 1945-ben szovjetudmurt katonák vertek hidat Budapestnél a Dunán – már csak a tudománytörténet lapjaira tartoznak.

Szj Enikő

Mező András:

A magyar

hivatalos helységnévadás

Akadémiai Kiadó, 1982.

Mező András monográfiája a magyar helynévkutatásnak eddig szinte ismeretlen területét tárja fel. A természetes, népi helynévadás mellett a hivatalos, hatósági névadás vizsgálatát már 1947-ben fontosnak ítélte Lőrincze Lajos, Földrajzi neveink élete című tanulmányában.

A hivatalos magyar helységnévadás történetében két nagy korszakot különít el a szerző: a rendszertelen és a rendszeres névadás korát. Könyvének központi része az 1898-i helységnévrendezési törvény végrehajtásakor keletkezett hatalmas levéltári anyag átvizsgálásából nyert tanulságokat mutatja be. Az egész országra kiterjedő névrendezés során nagyszámú helységnévet vizsgáltak meg. Egyenkénti jellemzésük nincs ugyan benne a kötetben, de a meghagyás vagy a változtatás típusait s a bennük megnyilvánuló szaktu-

dományi és politikai törekvéseket kitűnően vázolja fel a szerző.

Tanulságos a változtatásoknak összegző táblázatba foglalása. Legtöbbször a név jelző elemének megváltoztatása vagy megalkotása jelentette a változást: 1243 esetben, tehát a változások 27 százalékában. Ez érthető is, ha meggondoljuk, hogy a sok szinonim nevet a táj, megye stb. nevéből alakított jelzővel lehetett egymástól elkülöníteni. A hangzás átalakítását alkalmazta a bizottság az esetek 10%-ában. A történeti névváltozatok valamelyikét használták fel 10 százalékban, magyarra fordították az idegen nevet a változtatások 8%-ában.

Mező András könyve nagy nyeresége névtudományunknak, méltó a széles körű érdeklődésre.

Sebestyén Árpád

Hány óra van?

E kérdésre ilyeneket és ehhez hasonló módon szoktunk felelni: *öt perc múlva háromnegyed nyolc, fél négy múlt öt perccel*.

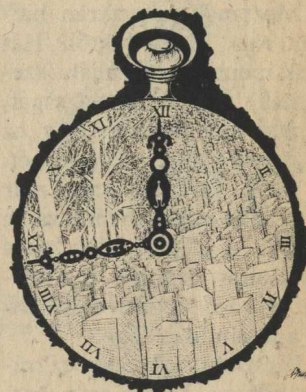
Így, ezeket a formákat gyakoroltuk kisiskolás korunkban is, gyakran mozgatható óramutatók segítségével, hogy jól megtanulhassuk azt is, milyen nyelvi formák tartoznak az egyes mutatóállásokhoz; hogy negyedórás részekre osztjuk az „egész” órát, a leendő, s ezekhez kapcsoljuk az elmúlt vagy „hiányzó” percekét. Később, idegen nyelvekkel ismerkedve gyakran ugyanilyen óráképpel és időpontmegadási szokásokkal találkozhatunk.

Ahhoz is hozzászokhatunk, hogy a rádió is használja ezeket a rég megismert formákat, például reggelente igen otthonosan – s nem a „hivatalos” módon – sürgeti készülődéseinket: *„három perccel múlt fél nyolc ... hét perc múlva háromnegyed nyolc”*...

Egyébként pedig azt is tudjuk, hogy a hivatalos nyelvhasználatban (a telefon „pontos idő” szolgálatában; a különféle közlekedési eszközök menetrendjeiben; műsorismertetésben, meteorológiai naptári közlésekben stb.) másként szokásos az időpont jelzése, másféle gondolati megközelítést tükröző, másféle nyelvi szerkezettel. Így: *hat óra huszonöt* – sőt így is: *tizenhat óra harminc* (ilyenfélet a tizenkét óránként körbeforgó mutató nyomán nem szoktunk mondani).

A hivatalos nyelvhasználatban élő forma azonban valóban megmaradt e szűk, hivatalos körben, s a mi mindennapi beszédünkbe, kérdés-feleleteinkbe nemigen került bele.

Az utóbbi időben azonban megváltozott ez a helyzet. Nem a hivatalos használat terjesztette ki határát (bár valamelyest ez is megtörténhetett), hanem: megjelentek a kvarcórák, s velük együtt a „kijelzős” órák. Egy-két év

alatt gyorsan, széles körben elterjedtek nálunk is. És e kvarcórák „kijelzése”: 7:20-at, 10:32-t mutat, sőt egyes 24 órás órán 17:11-et. Nagyon természetes, hogy az ember ehhez nyelvhasználatában is igazodik. Ilyenfajta órára nézve azt mondjuk, amit látunk, azaz elolvassuk, hogy *„hét óra húsz”* (sőt: *hét húsz*), és nem tesszük át, nem „fordítjuk le” a régi módra, az *„öt perccel múlt negyed nyolc”* formára.

Az írásképp beleszól időnként a nyelvzokásba, kiejtést, szóhasználatot módosít. Ezúttal a valóság változása, a technikai fejlődés kapcsán éppen ilyennek vagyunk tanúi. Az elterjedő új órafajta írásos információjának formája, a látvány, a látott számok és sorrendjük átalakítja, átalakíthatja időjelölő nyelvhasználatunkat.

Ezt akár elméletileg is meg lehetett volna jósolni, de már mutatja a gyakorlat is. Tessék kipróbálni – én megtettem –, a címbeli kérdésre a legtöbbször így válaszolnak: *egy óra tizenöt*, vagy: *öt negyvenkettő*. Ellenpélda – régi órájú ember? – kevés akad. Gyűjteni akkor kezdtem a válaszokat, amikor először kaptam magamat azon, hogy új óramra nézve, automatikusan nem „háromnegyedezős”, hanem „kvarcórás” módon mondtam meg, hány óra.

Nem hiszem, hogy hibázathatnánk ezt a formát – ille-

tőleg ezt az új szokást. A hivatalos nyelvhasználatban amúgy is élő forma még pontosabbnak is tűnik. És ha nagyon ökonomikusak vagyunk, javára írhatnánk a rövidséget s az egyszerűbb, kényelmesebb használatot is. Az nem valószínű, hogy tudatunkban, szemléletünkben érdemleges változást jelentene, ha nem a kerek óra *előtti*, hanem *utáni* percekét számolnánk, és negyedórákra való felosztottság nélkül.

Biztos azonban, hogy – egyelőre – a két változat más-más légkört teremthet. A régi szokás szerinti: barátságosabbat, az új: távolságtartót. És egy *nyolc negyven-t* könnyű odavetni is, esetenként fontoskodva, „felülről” mondani is. A stíluskülönbség bizonyára a hivatalos – nem hivatalos használat nyomán, emlékeként is alakul így. (Ilyen különbségtevés jól észrevehető a rádió s némely-

kor a tévé „stiliztikájában”: a kötetlenebb műsorokon belül inkább a „háromnegyedező”, a műsorok között az „óra-perc” időpontjelölés a szokásosabb.)

Újabban megjelentek azonban más (a viszonylag olcsó, távol-keleti kis kvarcórák dömpingje után) az ún. „nosztalgia órák” is; nagyon divatosak, és sokkal drágábbak. Ezek is kvarcórák, de nem kijelzősek, hanem hagyományos számlapjuk és körbejáró mutatóik vannak. Vajon elterjednek-e annyira, hogy velük visszatér – fennmarad – a régi szöfűzés, a *negyed nyolc lesz két perc múlva* is? Bár világunk igyekszik rohanni, rövidíteni, de visszahívhatja a már amúgy is megszokott kifejezést a kijelzés és számsor nélküli „új” óra, a régi mutatók hagyományos látványa. És talán a nosztalgia.

I. Gallasy Magdolna

ITT VAN A KUTYA ELTEMETVE

Koltay Jenő – 1074 Budapest, Hutyra Ferenc u. 11. – egy érdekes német eredetű szólásról, illetve szállóigéről kérdezett levelelben.

Szólás azért, mert a német mondákban gyökerezik, de szállóige is, ugyanis Goethe idézi a Faust II. részének I. felvonásában. Eredetileg a népi képzelet szerint elásott csodálatos kincs őrzője volt a nagy fekete kutya (pokolkutya, azaz a sátán alteregója). Később magával a kincssel azonosították. „*Hier liegt der Hund*” (= Itt fekszik a kutya) – mondták. A XVIII. sz.-tól pedig így alakult a mondat: „*Hier liegt der Hund begraben*.” A *begraben* ige jelentése: eltemet, a *vergraben*-é: 1. elás, 2. eltemet. Fordítani tehát mindkét módon lehet. Már azért is, mert napjainkban csak átvitt értelemben használjuk: ez az oka a bajoknak; itt a kérdés kulcsa, nyitja; ez a probléma, ez a bökkenő; ez itt a lényeg. Békés István gyűjtésében

(Napjaink szállóigéi) az *eltemetve* szó szerepel, O. Nagy Gábor vasikos kötetében (Magyar szólások és közmondások) mind a két változatot megvan: „*Itt [ott] van a kutya elásva [eltemetve]*”. – Mint annyi más szólásból nálunk tréfás forma is keletkezett; iskolások, fiatalok élcelődnek így: „*Itt van az eb elhantolva*.”

Mi nem érezzük bántónak a *temet* ige alkalmazását, hiszen igen köznapí kifejezésekben él, és a hangulata közömbös, borongós, tréfás egyaránt lehet. Például: *betemette az utat a hó; temeti a nyarat az ősz; temetjük az évet; borbá temetjük a bánatunkat; eltemetjük a telet, az álmainkat, a múltat; a „Hortobágy poétája” (Ady), eltemette... a nótát*. Fordítva pedig: tréfás szövegben emberre is vonatkozhat az *ás* ige: „*Mostan akár ma megássa Gödrömet a sírásó, Bánom is én*” (Petőfi: A helység kalapácsa).

Egedy Mária

STÍLUSOSAN, HATÁSOSAN

Attikai só és magyar

A mikszáthi próza máig ható varázsa nem utolsó sorban stílusában rejlik, jóllehet számos méltatója és a közvélemény szerint ez a stílus mentes a szokatlan, feltűnő, pompázó szavaktól, mondatfűzéstől: a mindennapi élet egyszerű nyelven szól. Maga az író is vallotta: „Elbeszélni nem regényíróktól tanultam, hanem... a magyar paraszttól.” Mikszáth a megfigyelést a fantázia elé helyezte, de a valóságot szubjektívizálta, s a megfigyelést képzeletével, képzetkapcsolásaival, magyarázatokkal, egyéni értelmezésekkel, bölcs elmélkedésekkel egészítette ki. Így illeszti szövegébe a közmondásokat, egyéni kiegészítéssel. Egyik-másik többféle asszociációt is elindít az íróban:

„Mondd meg, kis cselédem, a diákoknak, hogy *nem mind arany, ami fénylik*, ezt eddig ők is tudják, de tedd még hozzá, hogy némelykor *arany lehet az is*, ami nem fénylik.” (Szent Péter esernyője) – „És milyen délceg, szép alak volt most a vicispán. *Nem a ruha teszi az embert, de bizony Isten a ló*.” (A fekete város) – „– Az okosabb engedhet – felelte Bükky István ridegen – de nem a hatalmasabb.” (Rózsaszínű rozsdá) – „Ha a kétezer arany útnak indult már, akkor Mátyással nem lehet többé tréfálni. Az *okosabb enged*. Az *okosabb az erősebbnek*.” (A kis primás) – „– Soh'se törődj velük, jó öcsém –

csitította az öreg Horváthy –, az *okosabb enged*. – De a *türelme sebb, ravaszabb* győz.” (Tavaszi rügyek) – „A házasságok az égben köttenek, gyermekem, s én már csak itt, a földön szeretek maradni: ameddig lehet.” (Akli Miklós)

Sokszor akkor sem áll meg Mikszáth a szókapcsolat pusztá idézésénél, amikor szólásokat illeszt szövegébe, hanem kedvtelve elidőz velük:

„Nevetségessé teszi a szerzőt, ki ilyen *nagy fába vágta fejszét*, anélkül, hogy éle lett volna.” (Egy cikk az irodalmi viszonyokról) – „– Nagy fába vágtuk a fejszénket, de nem azért, hogy kegyelmetek az *apró gallyait* maguknak *tördelgesék*.” (Nemzetes uraimék) – „– Hiszen elvinni szívesen elviszlek, de ami a többit illeti, *roppant fába vágta fejszédet*, még ha *aranyból van is a fejszéd*.” (Két választás Magyarországon) Az „*aranyfejsze*” itt a vesztegetést jelenti.

Az *attikai só* metaforás kifejezés finom elmésség, szellemesség értelemben ismeretes. Mikszáth szívesen használja ezt a szókapcsolatot, bár bizonyára nem a beszélt nyelvből, hanem olvasmányaiából merítette.

„Nem volt ez nagy stíl, de a mienk volt, valami az orátorokból, valami a rétorokból, egy kis pátosz, valami kevés analízis, egy kis *magyar paprika*, majd egy csipetnyi *attikai só*...” (Az én kortársaim)

A *nagy fába vágja a fejszét* és az *attikai só* frazeológiai egységeket tartalmazó idézett szövegrészekben játékosan, szellemesen villózik a konkrét és az átvitt értelem, bár az utóbbi a fontosabb. Az *attikai só* szókapcsolatot tartalmazó részekben a só 'ételt ízesítő ásvány' konkrét értelme is felidőződik, az első idézetben a paprika fűszernövény említése által. Amellett a *paprika* is kaphat átvitt értelmet (*magyar paprika*): csipős, gúnyos szellemességet jelent a finom *attikai só* mellett.

A szólások, közmondások ilyen használata, amely nagy képzelőerőt és szellemességet kíván az írótól, Mikszáthnak igen kedvelt nyelvi megoldása. Szívesen alkalmazza cikkeiben és műveiben egyaránt.

Raisz Rózsa

DIÁKNYELVÜNK JELENÉBŐL

Folyóiratunk elmúlt évi 4. számában érdekes cikk jelent meg Rácz Endre tollából. A *Diáknyelvünk múltjából* című írás az elégtelen osztályzatot jelölő szekunda magyarázatával foglalkozik. A cikkhez kapcsolódóan – a diáknyelv szóhasználati leleményének illusztrálására – közöljük az alábbi ceglédi középiskolai gyűjtést.

A rovatszerkesztő

Az elégtelen osztályzat mai elnevezéseiből

Alakja szerint	„Egyenessége”	fa, karó, cölöp, dákó, fúró, dugó, venyige, trapper, dugóhúzó, szalmaszál, cövek, vonal, egyenes, lécs, csülök, fogpiszkáló, gyufa, jegenye
	„Egyenessége” + „szára”	kampó, gamó, szalmahúzó, horog, peca, könyökcső
Eufémizmus		cumó, gombóc, egyeske, cumpedli, soványka, csutka, karácsonyfa, nokedli, pejko, OTP-ötös (öt havi részletre)
Negatív vélemény		lő, fika, tök, öngól, bunkó
Szóferdítés		gamesz (gamó), kanyi (karó), szuka (szekunda)
Következmény		döngölő, dömper (elüt), 11-es (büntető), 1 : 0 (a tanár javára)
Tárgyilagos megjelölés		elégtelen, egyes, szekunda
Konkrét személyhez kötődő		Károlyka, Karesz (B. Károly tanárról)
Szóferdítés + következmény		szeka (szekunda + szekatúra), vonyigó (vonó + elhúzzák a nótáját)
Alak + következmény		bot, vessző, vonó, szálka

Összeállította:

Koltói Ádám

Tök

Csülök

Dugóhúzó

Figyelmező

„A nyelv a művelődés és alkotás közlekedőedénye; ha megrekesztem, szétfolyik, elpocsékolódik, elszivárog, elapad, elpárolog, felszivódik. Az impresszió és impresszió, a befogadás és kivételítés vér- és idegszatornája: az anyanyelv. Az anyanyelv a közlési, a kifejezési, a gondolati maximumot biztosítja. Csak a nyelv természetes, szokott ritmusában fogant és magzatvizében született gondolat nem lesz fattyúhajtás vagy homunculus, mesterséges teremtmény. Csúpan az anyanyelv – legsajátosabb lényem és létem – lélegezheti be termékenyítőn a világot, és vetítheti vissza mindenkihez szólni és egymást gazdagítani e kettősség gyümölcsét: a gondolat igazát.”

(Fábry Zoltán)

„Ha valamely állam a jövőjét meg akarja erősíteni, szilárdítani s a népét homogénné tenni, akkor gondolnia kell arra, hogy a nyelv ép, egészséges és tiszta legyen.”

(Móricz Zsigmond)

„A nyelv hát nem bogarászó tudósok magánügye, hanem a közösség nagyon is mindennapi gyakorlati kérdése, mert hisz az emberi tudat s általa az ember és környezete változtatása a nyelven keresztül lehetséges. Ha a társadalomtudomány fogalmait nem tudjuk hasznosíthatóan a népünknek átadni, akkor lemarad a társadalomszervezés lelki és technikai dolgában. Ugyanez áll a természettudományra is.”

(Veres Péter)

NEM ENGEDÜNK A 48-BÓL!

Rejtvénypályázat felső tagozatos diákoknak

Kedves fiatalok!

Nem vágyódtok egy felejthetetlen balatoni nyaralásra? Nem örülnétek egy értékes könyvgyűjteménynek? Nem szeretnétek egy remek magnetonfont nyerni? Ha igen, akkor feltétlenül vegyetek részt nektek szóló, háromfordulós rejtvénypályázatunkon! A pályázat további feltételeiről legközelebbi, tehát ez évi második – júniusban megjelenő – számunkban olvashattok, s ugyanott találjátok az első forduló feladatait is.

Kedves felsős diákok! Fizessetek elő idejében az Édes Anyanyelvünkre, nektek szól a 2. számban induló pályázat! Emlékezzetek a pályázat címére: Nem engedünk a 48-ból!

Mit is jelent Sátoraljaújhelyen részt venni az Édes anyanyelvünk nyelvhasználati verseny országos döntőjén? Milyen hatással van az évenkénti verseny a középiskolás korú tanulók anyanyelvi nevelésére? Ezt tudakolta az első szóbeli téma: *Nehéz volt eljutnom Sátoraljaújhelyre...* Azok a tanulók, akik ezt a beszámolót választották, elsősorban utazási viszonyokról szólnak, de többen a szakmai felkészülés módjáról adtak tájékoztatást. (Az utóbbi megoldás érdekelte igazán a bíráló bizottságot.) Pedagógiai szempontból nem kis öröm volt hallani, hogy legtöbb helyen az országos döntőbe küldendők kiválasztása a verseny céljának megfelelően történik: házi (iskolai) és megyei fordulón vizsgálva az alkalmasságot.

A második téma címe *Elbúcsúztunk...* volt, műfaja búcsúbeszéd, osztályfőnök búcsúztatása az osztály nevében nyugdíjba vonulása alkalmából. Azoknak a versenyzőknek, akik ennek az ünnepi szónoklatnak az elmondására vállalkoztak, a műfajhoz való igazodás okozta a legtöbb gondot. Mondanivalójuk tartalmában általában az őszinte szeretet és megbecsülés hangján szóltak tanáraikról, csupán egyetlen olyan megállapítás hangzott el, hogy a tanár-diák viszony tűz-víz, és hogy az évek során „összemérték fegyvereiket”. A hangvétel a hivatalos(kodó)tól a már édeskésnek ható, túlságosan lírai töltésig széles skálán mozgott.

A harmadik téma címe: *Kivel hogyan beszéljünk?* Műfaj: hozzászólás szakkörön a diáktársak és néhány tanár jelenlétében. Többségük főként a megszólítás és társalgás napjainkban tapasztalható nyelvi jelenségeiről (szokásairól) szólt; jó ítézőképességgel bírálta a helytelen megoldásokat, és szakszerűen értékelte a helyeset.

Az írásbeli feladatok megoldása még mindig nem mutat elég biztos alapot a tudatosabb szóbeli megnyilatkozásokhoz.

Az idei verseny tanulsága, hogy mindkét kategóriában általában volt kellő mondanivalójuk a versenyzőknek a választott témáról. Többen és jobban törekedtek közölnivalójuk tudatosabb megszerkesztésére. Kevesebb üresjárat és nyelvhelyességi pontatlanság, valamint hangképzési hiba csökkentette a teljesítmények értékét. Többségük jó időérzéssel tudta kitölteni a rendelkezésre álló lehetőséget, a három percet. A szakmunkástanulók mezőnyének színvonala ismét tovább emelkedett; a gimnazisták és szakközépiskolások teljesítménye az előző évek színvonalához viszonyítva kissé elmaradt.

Példamutató szereplésükért a város emléklapoktjét kapták: Csóka Tünde Mezőgazdasági Szakmunkásképző Intézet (Sátoraljaújhely), Fábán Csaba 501. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet (Komló), Fodor Andrea Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakmunkásképző Intézet (Miskolc), Ittész Gábor Révai Miklós Gimnázium (Győr), Kaposvári Béla Herman Ottó Gimnázium (Miskolc), Lakatos Attila 400. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet (Győr), Márkus Gábor Eötvös József Gimnázium (Tata), Nagy László Tóth Árpád Gimnázium (Debrecen), Réti Andrea Toldi Ferenc Gimnázium (Budapest), Sidó Katalin Kossuth Lajos Gimnázium és Szakközépiskola (Mosonmagyaróvár), Tardosi Judit 102. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet (Ózd), Tóth-Molnár Edit Táncsics Mihály Gimnázium (Orosháza), Tóth Teodóra Horváth Mihály Gimnázium (Szentés), Varga Katalin 641. sz. Cipőipari Szakmunkásképző Intézet (Martfű), Virág Éva 402. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet (Mosonmagyaróvár).

Tanítványaik eredményes felkészítéséért két tanárnő: Csejtei Györgyné (400. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet – Győr) és Bácskai Mihályné (Horváth Mihály Gimnázium – Szentés) kapta meg Sátoraljaújhely Városi Tanácsának plakettjét.

Graf Rezső

az Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny 1985/86. tanévi magyar nyelvi pályatételéhez

a) „Nyelvhasználatunk problémái országos napi- és hetilapjaink nyelv művelő cikkeiben

A pályázat célja meghatározott újságok és folyóiratok nyelv művelő cikkeinek megismerése, bemutatása és értékelése.

Célszerű kiindulás, ha a dolgozat írója valamelyik napi- vagy hetilapunk nyelv művelő cikkeit vizsgálja egy

választott időszakban (körülbelül egy féleven keresztül) az 1984. vagy 1985. naptári évből. A pályamű nem tartalmazhatja a speciális nyelvészeti lapok (Magyar Nyelvőr, Édes Anyanyelvünk) cikkeinek elemző bemutatását.

Székelly Imre

b) „Szépirói eszközök Kosztolányi publicisztikai írásaiban”

Születésének centenáriuma alkalmából emlékezünk Kosztolányi Dezsőre. A két kijelölt kötet – Én, te, ő (1973) és Sötét bújóska (1974) – válogatás utolsó évtizedének (1928–1936) publicisztikájából.

A pályamű bizonyítsa és

mutassa be, hogy a publicista Kosztolányi tudatosan és sokrétűen alkalmazott szépirói eszközöket; értékelje, hogy a műfaj és a közlés szempontjából ennek milyen hatása van.

Kozocsa Sándor Géza

c) „Nyelvi magatartásformák tükröződése és tükrözése a Kőrkep 83–84 novelláiban”

A pályázó feladata, hogy a Kőrkep 83 vagy a Kőrkep 84 novelláinak kicédelásával összegyűjtse és rendszerezze, leírja – esetleg (saját nézetei alapján) véleményezze – azokat a nyelvi magatartási (udvariassági, esetleg udvariassági) formákat, viselkedésformákat, melyeket a nyelvi magatartás területeiről a két kötet elbeszélései tükröznek. A gyűjtő-, rendszerezőmunka és a véleményezés kiterjedhet egyrészt a nyelvi magatartásnak nyelvezetére, így pl. a szó- és kifejezés-használatra, a mondat- és szövegszerkesztésre (pl. kihagyások, hiányos, tagolatlan mondatokban vagy teljes mondatokban fejezi-e ki magát a beszélő), másrészt ezek hangzásformájára (pl. nyelvjárási, finomkodó stb. voltára). Mindezeket természetesen a beszédhelyzetnek (szituációnak), érzelmeknek, a partnerek társadalmi és egyéb helyzetének, egymás közötti viszonyának, beszéd-szándékának, illetve ezek összefüggéseinek, összefonódásainak megfelelően érde-

mes vizsgálni: elemezni, leírni, rendszerezni. Magától értetődően egyaránt érdekesek lehetnek e nyelvi magatartásformák akár párbeszédben, akár monológban, akár a szerző narratív szövegeiben fordulnak elő.

Beletartoz(hat)nak a vizsgálati körbe azok a megjegyzések, utalások is, melyeket a novelláiról tesz hőseinek vagy a szóban forgóknak a beszédéről a novellák narratív részeiben, akár a párbeszéd vagy monológ, belső beszéd, írásosság nyelvi vagy hangzásformájára, akár a beszélő (partner) lelkiállapotára, emberi vagy egyéb helyzetére, viszonyára vonatkoznak (pl. a beszéd módja, jellegére, hangszínére stb.).

Természetesen nem zárható ki a vizsgálat köréből azon nyelvi formák vizsgálata sem, melyekkel a szerző mint beszélgetéssel jellemzi szereplőit. Ezek a nyelvi formák elhangozhatnak a szereplő szájából, de utalhat is a szerző a nyelvi viselkedésre, beszédmódra, beszédmodorra.

Wacha Imre

Madrid kívül kíván maradni a NATO katonai szervezetéből

Tárgyalásokat sürgetett a francia államfő Londonban

SE NEM LÓ, SE NEM SZAMÁR!

(Beküldte: Tóth László, 3528 Miskolc, Fővényszer u. 2.)

Ez a megállapítás a Magyar Nemzet 1984. okt. 25-i számának külpolitikai főcímére vonatkozik. Úgy látszik, nehezen tudta eldönteni a szerző, hogy melyik szerkezetet válassza: a [valaki, valami] *valamin kívül marad* vagy a [valaki, valami] *kimarad valamiből* változatot. Így hát összevegyítette őket.

T. Urbán Ilona

HASZNÁLATI UTASÍTÁS:

A doboz tartalmát 3,5 dl hidegvízben csomómentesen feloldjuk. Az oldatból 10–15 perc pihentetés után habszifonnal habot készítünk.

A habot tálcába (szájjégtartóba) töltjük és mélyhűtőbe fagyasztjuk. A doboz tartalmából ilyen módon (50 dkg) kiváló minőségű diabetikus fagylalt állítható elő.

EZ MEG MICSODA?

Ezt a használati utasítást egy diabetikus fagyikészítmény zacskójáról vágtam le. Az aláhúzott szóval még nem találkoztam, még a Magyar értelmező kéziszótárban sincs benne. Az én fordításom szerint: *szájjégtartó* = *jégkockatartó*. Ha ez nem így van, kérem a szó valódi megfelelőjét.

Nádainé Sz. Alice
Budapest

Hogy a használati utasításban szereplő, lehetetlen *szájjégtartó* kifejezéssel kedves olvasónk még nem találkozott, egyáltalán nem csodálkozunk. Igaz, hogy a *jégkockatartó* tartalma végül is a fogyasztók szájába kerül, a jégtartó azonban semmiképpen.

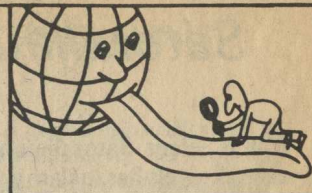
T. Urbán Ilona

FIGYELEM!

Kérjük cikkeink szerzőit, írást küldő olvasóinkat, hogy címük mellett személyi számukat is közöljék velünk.

A szerkesztőség

NYELVÜNK VILÁGA

Kirakatnézőben

Egy kis sétára invitálom olvasóimat. Gondolom, szívesen töltenek néhány percet a kirakatok előtt. Hiszen a kirakott áruk, ruhadarabok többé-kevésbé valamennyiünket érintik, mivel az öltözködés nemcsak divatkérdés, hanem szükséglet is.

Nézzünk hát egy-két kapható holmit! Pontosabban: egy-két feliratot a kirakatokban. Lássuk, mi mindent kínálnak a szaküzletek, s ezzel együtt hogyan befolyásolják nyelvi ízlésünket! A kötődékben az árucikkek egy része idegen vagy vélt idegen nyelven kelleti magát. A *tricotage* vagy *trikotázs* mellett szerepel a *tricotázs*, *trikotage*, *trikotáge* keverék felirat is. De nemcsak ezzel az idegen névvel van baj; sok *kötőde* is helytelenül *kötődének* nevezi magát. Pedig csak a két rövid *ö*-vel írt forma a helyes, mivel a szó a *köt* igéből származik az *-(ö)de* képző hozzáadásával. Ugyanúgy, mint a *fonoda*, *óvoda*, *szövöde*, *uszoda*, *varroda*. S a *bölcsöde* sem meglepő, mivel ott az alapszó *ő*-je hosszú.

Ezek után vegyünk szemügyre az árucikkeket! Nézzünk először néhány szövetelnevezést! Az egyszerűbbek mellett kaphatók például *akril*, *buklé*, *krepp*, *madéra*, *moher* anyagból készült divatcikkek. Divatos a *zsorzszt* szoknya, a *kordbársony* vagy éppen a *sztrecs* nadrág. De nemcsak az árukészlet sokoldalú, az anyagok írásmódja sem nevezhető szegényesnek. Az említett *akril* például négyféle helyesírással hívja föl a figyelmet: *acril*, *acryl*, *akryl*, *achryl*; a *buklé* megtalálható *bucle*, *boucle*, *bouclé* formában is; a *krepp* pedig *crep*, *crepp* alakban; a *madeira* *madéra*, *madeire*-ként; a *moher* *mohair* írással. A *zsorzszt* anyag szerepel *georgett*, *georgette* módon is; a *kord* gyakran előfordul *cord*-ként; rendkívül változatos a *sztrecs* is: *strecs*, *streccs*, sőt *strech*, *sztrech* (az elnevezés a *stretch* angol szóból származik, melynek jelentése: nyújt, feszít).

Miből eredhet ez a helyesírási zűrzavar? Nyilván abból, hogy a divat nyelve nagyrészt határainkon túlról származik, leggyakrabban francia, angol eredetű. Ez mindig gondot okozott, hiszen az egyes anyagok, fazonok átvétele együtt jár azzal, hogy magyaros nevet kell adni nekik. Ámde szinte lehetetlen vállalkozás a majdnem havonta megjelenő új holmiknak azonnal tösgyökeres magyar nevet találni. Egyszerűbb, s a gyakorlat is ezt bizonyítja, ha átvesszük az idegen elnevezést (ha jobb ötlet nem kínálkozik). Ez a megoldás nem újkeletű dolog, régen is éltek vele. Gondoljunk csak olyan anyagnevekre, mint pl. a *düftin*, *krepdesin*, *puplin*, *tüll* vagy *zefír*.

Ezek az átvételek arra is jó példák, hogy nem elég elterjeszteni az idegen elnevezést, hanem minél előbb a nyelvhez kell formálni, hogy mindenki számára egyértelmű, olvasható legyen: tehát magyarosan, fonetikusán. Egyrészt azért, mert nem tudhat mindenki franciául vagy angolul; másrészt, mivel ez megkönnyíti az elnevezés meghonosodását (s így gazdagodhat vele a nyelv). Végül, meggátolja az előbb bemutatott helyesírási tarkaságot. A helyesírás ugyanis éppen egyöntetűségével, állandóságával tölti be feladatát, könnyíti meg a szavak használatát. Ezért hívja föl az akadémiai helyesírási szabályzat a figyelmet a közkeletű idegen szavak egységes helyesírására: „A közkeletű idegen szavakat általában magyarosan, a magyar helyesírás szabályai szerint írjuk: *aszfalt*, *beton*, *elektromos*, *ideológia*, *klasszikus*, *kultúra*, *pagoda*, *rektor*, *tenisz* stb.”

Balogh Judit

Csúza családnevei

Az Édes Anyanyelvünk 1983. évi negyedik számában olvastam a családnevekről szóló írást és felhívást az olvasókhöz, írják meg, milyen családnevét gyakori falujukban. Már akkor gondoltam rá, hogy tollat ragadok ez ügyben, de hogy a minap kezembe került egy 12 oldalas füzetecske, a gondolatot tett követte. A füzet: „Gyűjtő-ív és számadás Csúza község által közadakozásból emelt Kossuth-émlék költségeiről 1897. – Nyomatott Rosenthal Márk könyvnyomdájában, Mohácson 1897”.

Csúza a jugoszláviai Baranya egyik kis faluja, lakosainak száma körülbelül 850. Összehasonlítva a 87 évvel ezelőtti adakozók névsorát a falu mai lakosságával, nagyon sok a változás. A gyűjtőíven 240 név szerepel, a Pápa tizenhét. Ez nem tizenhét családot jelent, mégis azt mutatja, hogy ez a leggyakoribb családnevét abban az időben. A sok Pápa család megkülönböztetésére a következő ragadványnevek szolgáltak: Onoka Pápa, Jankó Pápa, Kis Pápa, Nagy Pápa, Lácsi Pápa, Gágyi Pápa, Mezei Pápa, Hegyi Pápa, Lisztes Pápa, Csányi Pápa. Három Pápa család ma is él a faluban.

Az egykori gyűjtőíven a következő leggyakoribb családnevét a Bakó. Kilencszer fordul elő. Két család ragadványneve Luhi Bakó és Nánai Bakó. Három Bakó család ma is él a faluban. A régi névsorban egyaránt nyolcszor

szerepel a Szűcs és a Balog családnevét. Az egyik Balog családot Mákó Balognak hívták. A Dávid, Kovács és Jakab hétszer fordult elő. Az egyik Dávid család ragadványneve Suba volt. A Jakab családok közül az egyiket Füttyögének nevezték. Ötször-hatszor találkozunk a következő családnevekkel: Máté, Tóth, Dobszai, Pasza, Gyurka, Antal, Fodor.

A Kovács ma is gyakori családnevét, s több Kovács családnak van ragadványneve is. Az egyiké Döcögő, a másiké Dorogi, a harmadiké Jackó, a negyediké Bucsi, az ötödiké Timus, a hatodiké Bókos Kovács. Szintén gyakori családnevét még a Varga. A faluban van Nagy Varga, Csecse Varga, Vadász Varga, s kihalt a Bolond Varga család. A Horváth családból szintén több van, az egyiknek Csávai a ragadványneve. Jó néhány Kis nevű család is van, ezeket többnyire úgy különböztetik meg, hogy keresztnévvel együtt használják, pl. Kis János, Kis Irmák, Kis Évaék. Érdekes még a Kis Ádám család. Itt az apa volt Kis Ádám, a fiát Kis Ádám Pistának, a menyét Kis Ádám Rozsinak, az unokáit Kis Ádám fiúknak hívják. Ezen kívül gyakori még a Farkas családnevét is.

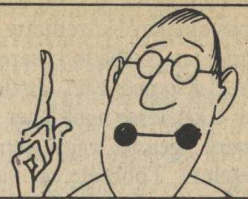
Örülnek, ha a régi és a mostani Csúza családneveiről szóló adataimat föl tudnák használni.

Dékány Zsuzsanna
(Csúza)

Beleszólási képesség

BESZÉLNI NEHÉZ

Hogyan kell idézni?

Glatz Györgyné lapunk 1984. évi 2. számában közölt levelében az idéző mondatok helyes hanglejtéséről kér felvilágosítást.

Az idéző mondat lejtésszabályait a Nyelvművelő kézikönyv így foglalja össze: „A kettőspontnál sokszor majdnem úgy leeresztjük a hangot, mint a teljes közlést lezáró pontnál, különösen ha előtte rámutató szó utal az utána következő, teljes mondatnyi idézetre. Pl. *Petőfi így kezdte Arany Jánoshoz írt költői levelét: »Toldi írójához elküldöm lelkemet«.* Más esetekben, vagy ha akár az idéző mondat, akár az idézet csak néhány szóból áll, megemeljük vagy középmagasságban lebegni hagyjuk a hangot, mint vessző előtt. Két példa erre: *Kijelentette: »Nem leszek ott.«; Jelszó: Melinda.* Kettőspontnál általában egy kis szünetet tartunk” (NyKk. 1: 1039). A kettőspont hangosításának tehát három változatát említi: 1. majdnem pont; 2. megemelt hang; 3. középmagasságban lebegő hang.

A Szónokok, előadók kézikönyve is a pontéhoz hasonló lejtést javasol, ha az egyenes idézetet bevezető mondatban valamilyen tárgy szerepel (ezt feltehetően hosszabb idézet követi); lebegtetett, nyitva hagyott hanglejtést, ha az egyenes idézetet megelőző idéző mondatban nincs tárgy, vagy csak ráutaló szó van (ez feltehetően rövid idézet előtt szerepel); a tartalmi idézetet bevezető mondatok után (akár hosszabb, akár rövidebb idézet követi) a közönséges mondatokban előforduló vessző hanglejtését

szorgalmazza. (Vö. i. m. 181–2.)

A szöveg könnyebb előadhatósága, a dallam egységének és összekapcsoló erejének határai, a félreérthetőség elkerülése miatt nem mondhatunk le egyik formáról sem!

Mire tanítják hivatásos beszélőinket? – „Ne eresszük le hangunkat ilyenféle idéző mondatok végén: *»A miniszter kijelentette:«; »A titkár azt mondta:«...* Más, ha ilyenféle idéző mondat előzi meg az idézetet: *»A miniszter a következőkben fejtette ki a kormány álláspontját:«* Ez a fajta idéző mondat azt jelzi, hogy hosszabb, részletesebb idézet következik; ilyenkor bátran lezáródhat a függetlenebb, önállóbb, befejezetlenebb idéző mondat” (A rádióbemondó beszéde 68–9).

E „szabályokat” rugalmasan alkalmazhatjuk, de félreértésre nem adhatunk lehetőséget, mert mennyire máskepp hangzik és mást jelent, ha ezt mondok: *Péter megszólalt. Ott voltam.* – s ha ezt: *Péter megszólalt: »Ott voltam.«*

Sámbokréthy Péter
(Pannonhalma)

Lezárhatjuk!

Lezárhatjuk-e a befejezetlent? – tette fel a kérdést 1984. évi 2. számunkban Glatz Györgyné; panaszkodva, hogy a rádió és a televízió beszélői gyakran „mondaton belül... leviszik” a hangot. Példáiból kiderült: ami ebben számára „teljesen furcsa és új” volt, az az idéző mondat hanglejtésének lezárása az idézet előtt.

Négyen szoltak eddig hozzá (3. szám: Horváth Lajos, B. Fejes Katalin; 4. szám: Wacha Imre; itt: Sámbok-

réthy Péter); s ki-ki más és más oldaláról közelítette a jelenséget. Szabadon összegezve a véleményeket, az derült ki: e kérdésre nem lehet egyszerű igennel vagy nemmel felelni. Többféle az idéző mondat, többféle az idézet, s persze a kettejük viszonya is.

Egy bizonyos: a hallgatónak előrejelzést kell kapnia arról, hogy idézet következik. – Ám ennek nem a hanglejtés nyitva tartása, lebegtetése az egyetlen eszköze! Lehet az idéző mondatban előre mutató szó (*ezt* mondta, *így* szólt; a *következő* nyilatkozatot tette; stb.); vagy ezt helyettesítő igealak (végül *megjegyezte*, határozottan *kijelentette*; azután *rámutatott*; stb.); azaz jelezheti maga a megfogalmazás is a befejezetlenséget.

Hogy is állunk hát?

Tudjuk: van „kérdő dalam”, amelyik az utolsó előtti szótagig emelkedik, s az utolsó sora hirtelen leesik. „Ott voltam.” – ha az elején esik, akkor közlés. „Ott voltam?” – ha a végén esik, akkor kérdés.

Kevesebben tartják számon, de van „felszólító dalam” is. Jellemzője, hogy az első és az utolsó szótag magas szintű; ami közben van, vagy magasan lebeg, vagy leesik s visszaugrik fel. „Indulás.” – ha elül esik, kijelentő válasz egy kérdésre. „Indulás?” – ha a végén esik, kérdés. „Indulás!” Ha leesik, majd visszaugrik, vagy ha magasan lebeg: figyelmeztető felszólítás.

Mindegyikben a dallam jelzi csak a mondat tartalmi jellegét.

Nos: van „befejezetlen dalam” is. Lényege: hogy az utolsó szótagja középmagasan van. Vagy alulról ugrik fel oda („Vesszőnél felvisszük a hangot”), vagy az egész szakasz középmagasan lebeg, s a vége is ott marad.

Igen ám! Ha azonban a kérdő mondatban kérdő névmás van, illetőleg -e kérdőszócska – ha tehát a mondat kérdő jellege magából a fogalmazásformából világos –, akkor a dallam olyan, mint a kijelentésé: az elején esik: „Hol voltál?”, és: „Ott volt-e?” – S ha az ige felszólító módú, nem kell „felszólító

hanglejtés”, lehet az elején eső: „Vidd innen!”, „Gyere be!”

A rádiósok túlnyomó részben nem „beszélnek”, hanem „felolvasnak”; s az írott szövegekben a több mondatos egyenes (szó szerinti) idézetek sem ritkák. Az imént említett tények indíthatták a rádiós felolvasókat arra, hogy mellőzzék az idézet előtt a befejezetlenségnek hanglejtéssel való jelölését, amikor az idéző mondat – mint Glatz Györgyné megfigyelte – érezhetően „csonka” (én azt mondanám: amikor a befejezetlenség magából a megfogalmazásformából világos).

Valóban „külön is oktatják” ezt a rádiós beszédtanárokat? Megvallom: magam is emellé álltam. Ha 3–4–5 mondatos idézet következik, vagy – különösen – ha 3–4–5 tagmondatos (ahol a tagmondatok határán úgyis érzékelteni kell a nyitva tartást, a befejezetlenséget), jobban teljesíti „elkülönítve kapcsoló” szerepét a fogalmazásból is észlelhető befejezetlenség meg a hozzá társuló lezárás és szünet (s a Wacha jelezte magassági váltás), mint az a nyitva tartás, amiből még 4–5 következik.

A kérdést először röviden a Magyar Nyelvőrben érintettem (1965/2. szám, 198), bővebben 1965-ben, az egri kiejtési konferencián (lásd: Helyes kiejtés, szép magyar beszéd 54; vitázik velem Ferenczy Géza: uo. 199; válaszem: uo. 258).

S gondoljunk arra: hány-szor lezárjuk a befejezetlen mondatrészletet ilyen helyzetekben is: „Ha hazajöttél, beszélhetünk majd?” Az első tagmondat fogalmazásformájából árad a befejezetlenség; s lebegtetése vagy felkapása mégis bántóbb lenne, mint a lezárása!

Úgy ítélem hát: lezárhatjuk! A vitát mindenképpen; – az idéző mondat hanglejtését pedig akkor, ha hosszabb egyenes idézetet vezet be, s maga a megfogalmazása világosan jelzi ezt, vagyis a befejezetlenségét.

Deme László

Homonímia, homográfia, homofónia

1. E három szó magyarra fordítva: azonos nevűség, azonos írásmód, azonos kiejtés. A *homonímia* tehát: egyformán írjuk, egyformán ejtjük, de mást-mást jelent; *ho-*

mográfia: egyformán írjuk, más-más módon ejtjük, mást-mást jelent; *homofónia*: más-más módon írjuk, egyformán ejtjük, mást-mást jelent. Táblázatban:

	írás	kiejtés	jelentés
homonímia	azonos	azonos	más-más
homográfia	azonos	más-más	más-más
homofónia	más-más	azonos	más-más

2. Az Édes Anyanyelvünk 1984. évi 1. számának számozatlan színes utolsó oldalán a tréfás rajzok, Iszlai Zoltán verse és a Vidám sarok között van három – Homonimák címmel összefoglalt – két-soros versike. Az olvasók egy részének a sorvégek teljesen egybecsengenek; játékosan tökéletesek a rímek. Vagyunk azonban elég sokan a magyar nyelvterületen, akiknek a szójátékok csak *homográfok*, vagyis azonos írásmódú (szemnek azonos), de más-képpen olvasandó szavak. Ha az *összeveszték* azt jelenti, hogy: *összevásároltok*, akkor a szó három *e*-je: nyílt-zárt-zárt. Vagyis: *összevésztek*. Ha viszont a jelentés: *összemarakodtok*, akkor: nyílt-nyílt-zárt. Vagyis: *összeveszték*. A Friss szerelem kétsorosában a két *érted* írású szó közül az elsőben az *e* nyílt, a másodikban (az ígében) zárt. A harmadikban a birtokos személyragozott főnévi *fejem* két nyílt *e*, a határozott (tárgyas) ragozású igéé pedig: nyílt-zárt. Az *ő-ző* nyelvjárásokat ismerő emberek is rögtön megérzik a különbséget, ha *ő-zve* próbálják kiejteni a „rimelő” szavakat: *összevésztek* – *összeveszttek*, *érted* – *értőd*, *fejem* – *fejöm*. Ez tehát a magyar nyelvterület egy részének homonímia, másik részének azonban csak homográfia. Olyan, mint az angol *abstract*. Ha „kivonat” a jelentése, akkor az első szótagon hangsúlyos, ha „kivonatol”, akkor a második. Ugyanígy a *refuse*: ha az első

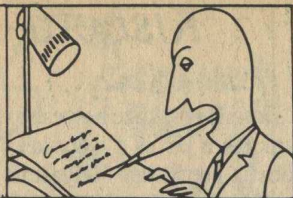
szótagon hangsúlyos (*refjúz*), akkor „szemét, hulladék” jelentésű, ha a második (rifjúz), akkor „megtagad”.

3. Homonímia ugyanis azonos ejtésű és írású, de két (vagy több) különböző jelentésű szó közt van, mint a magyarban az *ősz* főnév és *ősz* melléknév, a *hat* számnév és a *hat* ige, a *hasad* ige és a *hasad* (birtokos személyragozott főnév). Azonos szófajuk is lehetnek, mint az *ár* főnév (1. érték; 2. áradat, sodrás; 3. börtnyukasztó szerszám; 4. területmérték). Ilyen a német *Bauer* (1. paraszt; 2. kalitka), a francia *cousin* (1. unokatestvér, 2. szünyög), *bière* (1. sör; 2. koporsó).

4. Homofónok lehetnek a különböző írású, de azonos-ejtésű szavak, mint a francia *sain* (egészséges), *saint* (szent), *sein* (kebel), *seing* (aláírás, kézjegy), *cinq* (öt), amely mássalhangzó előtt azonos kiejtésű az előbbiekkkel); *mère* (anya), *mer* (tenger). A németben *malen* (fest), *mahlen* (öröl); *Bären* (medvék), *Beeren* (bogyók). Az angolban: *you* (ön), *ewe* (juh), ejtve mindkettő: *jú*. A magyarban ide sorolnám az ilyesféléket: *akkor* és *agggkor*, *tartsa* és *Tarcsa*; *kössék be!* és *kösségbe*; *ne felejts!* és *nefelejcs*. Egyes betűejtők talán meg vannak győződve arról, hogy „egy kicsit” másképp ejtik az egyik szót, kifejezést, mint a másikat, de ők maguk is egyformán mondják önfeledt beszélgetés közben.

Kálmán Béla

HELYESÍRÁS! HELYESÍRÁS!

Egy s más az igekötőkről

Az igekötős igék sajátosan viselkedő összetett szók. Helyesírásuk többnyire nem okoz nehézséget, könnyen megjegyezhető, jól ismert szabályokhoz igazodik. Ha az igekötő az ige előtt áll, egybeírjuk az igével: *megad, föl-emel*; ha az ige után kerül, vagy ha közte és az igéje között más szó is van, az igekötő külön szó marad: *add meg, emelje föl; meg is adja, föl ne emeld*.

Vannak azonban olyan esetek is, amikor gondot jelent az igekötő helyes írásmódja.

Először is: a régi és kivételtelennek látszó szabályokat sem szabad mechanikusan alkalmazni, mert az igekötő

egybe-, illetve különírása gyakran értelmi különbséget hordoz: *megvan töltve*; *leszokott a dohányzásról*; de: *le szokott utazni vidékre*; *beleszeretett a lányba*; de: *bele szeretett volna szólni*. Az igekötő ugyanis az első helyen álló példákban a közvetlenül utána álló, a második helyen levő példákban pedig a hátrább tett igéhez tartozik.

Régóta élő, mégis el-elhibázott szabály az is, hogy az ige előtt álló megismételt igekötők közé kötőjelet teszünk, és együttesüket egybeírjuk az igével: *bele-belefog, föl-fölsóhajt, össze-összecsap*. A művészi példák azt tanúsítják,

hogy a megismételt igekötők kiválóan alkalmasak a mondanivaló stilisztikai hatásának a fokozására: „Hova szívem, lelkem / Mindig, mindenholnan *vissza-visszavagyott...*” (Petőfi); „A nagy tenger éjszakába / *Ki-kiné-zünk olykoron.*” (Vajda)

Nincs külön említve a helyesírási szabályzatban az az eset, ha kötőszó (esetleg valamilyen nyomatékositó szó) kerül a megismételt igekötők közé. Ilyenkor a már említett írásmódok logikáját követve az első igekötő után kötőjelet teszünk, s tőle a közbevetett szót, attól meg az igekötős igét különírjuk: *át- meg át-szel, vissza- meg visszanez, oda- és odaüt*. Költői példában: „Gyomrod érzékeny talaját / a sok gyökerecske *át-meg áthimezi...*” (József A.)

Nem volt benne az eddigi helyesírási szabályzatokban az sem, hogyan kell írni az ellentétes párt alkotó igekötőket, pedig ezek írásában elég sok bizonytalanság mutatkozik a gyakorlatban. A Helyesírási és tipográfiai tanácsadó tartalmazta első-

nek azt a szabályt, amely szerint az ellentétes értelmű igekötőket kötőjellel kapcsoljuk össze, és együttesüket különíró az igétől: *előre-háttra tekinget, ki-be rohangál, le-föl járkál, ide-oda forog, oda-vissza utazik*. A szabály azon a megfontoláson alapszik, hogy a „le-följárkál” írásképe nem kifejező, nem érzékelteti a *le-föl* szoros összetartozását; azt, hogy a két igekötő így összekapcsolva már nem is igekötő, hanem mellérendelő szóösszetételt alkotó határozószó. Művészi példánk is jól mutatja az ilyen igekötőpár többletjelentést hordozó értékét: „*Ki-be ugrál a két szemem, úgy érzem.*” (József A.)

Ezt az írásmódot figyelembe véve logikus, hogy különírjuk az igétől az alábbi összetett, igekötőkből egygyéforrott határozószókat is: *összevissza csaphod, szerteszéjjel szór, szerteszét ágazik* stb. Ahogy már Arany János is tette: „S addig ösztökélte, addig korbácsolta, / Míg a rétet *összevissza barangolta...*”

Zozocsa Sándor Géza

Nyelvművelés a sajtóban

Nyelvművelő folyóiratunk, valamint a rádióban és a televízióban rendszeresen elhangzó anyanyelvi műsorok mellett igen nagy a jelentősége a sajtóban megjelenő, nyelvünkkel foglalkozó cikkeknek. Tekintsük át röviden, hol olvashatunk rendszeresen ilyeneket.

A napilapok közül a *Magyar Nemzet*-ben Rácz Endre szerkesztésében „Anyanyelvünk” címmel minden hónap első péntekén találunk olvasnivalót, emellett nyelvtörténeti írások is meg-megjelennek. A *Népszabadság* is gyakran ad helyet nyelvészek írásainak. A *Magyar Hírlap*-ban a „Nyelvünk világa” című rovat, rövid szünet után, reméljük újra jelentkezni szombatonként. Igen nagy sajnálatunkra az országos napilapok közül a *Népszavában* nemhogy rovat nincs, de még híradást is csak elvétve találunk a nyelvművelésről.

Vidéki napilapjaink közül a *Délmagyarország*, a *Hajdú-Bihari Napló*, a *Kisalföld*, a

Veszprém megyei *Napló* és a *Somogyi Néplap* közöl többek között rendszeresen nyelvészeti, nyelvművelő cikkeket.

Hetilapjaink közül az *Élet és Tudomány*-ban hagyománya van a nyelvművelésnek. A Grétsy László szerkesztette „Nyelv és élet” rovatban hetente olvashatunk anyanyelvünk gondozásának különböző területeiről egy-egy írást. Voltak olyan évek, amikor két nyelvművelő rovat is működött párhuzamosan: az imént említett mellett Kemény Gábor szerkesztésében a „Mondhatta volna szében?” (1976.); egy évvel korábban pedig „Hogyan írjuk, hogyan mondjuk?” címmel idegen nevekkal foglalkozott Botos Imre.

Aránylag gyakran – bár nem állandó rovat keretében – foglalkoznak nyelvészeti kérdésekkel a *Rádió- és Televízió Újság*-ban, a *Magyarország*-ban (főként az olvasói levelek), a *Magyar Tudomány*-

ban és a *Köznevelés*-ben. A *Népművelés* az egyetlen szakmai folyóirat, amelyben rendszeres a „nyelvőrszolgálat”, bár mintha lankadna Szabó Ernő nyelvőri kedve. A hetvenes évek közepén még minden számban megjelent egy nyelvművelő cikk, most pedig csak minden harmadikban, azaz negyedévenként.

Sok szellemi műhely – amelyektől pedig elvárhatnánk a gyakori és avatott anyanyelvi ismeretterjesztést – alig-alig tesz valamit. Az *Élet és Irodalom* vagy a *Kritika* szívesebben ad helyet érdekes, de alkalmi vitáknak, semmint hogy rendszeresen foglalkozzék anyanyelvünkkel. Irodalmi folyóirataink pedig szinte egyáltalán nem írnak a tollforgatók eszközéről, nyersanyagáról.

Szakmai lapokban itt-ott felbukkan egy-egy cikk a nyelvről, de igazán meglepő, hogy például a nyomdászok

szakszervezetének lapjában, a *Typographia*-ban hosszú évekig egy sort sem szenteltek nyelvi problémáknak. Sajnos alig jobb a helyzet a *Gyorsírók és Gépírók Lapjánál*.

A magyar nyelv hetének van a legnagyobb visszhangja sajtónkban. Minden napilap beszámol az eseményekről, sok lap röviden ismerteti is az előadásokat, nyelvészekkel készült riportokat közölnek, hosszabb, összegező írások jelennek meg nyelvünk változásairól, fejlődéséről-romlásáról.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy szélesíteni lehetne az anyanyelvvel való foglalkozást. Egyébként is azt tapasztaltam, hogy a hetvenes évek közepéig tartó látványos mennyiségi növekedés után a nyolcvanas években, napjainkban is, csökken a nyelvvel foglalkozó ismeretterjesztő cikkek száma. Mi lehet az oka? Elfogyott a lendület?

Novotny Júlia

Kunfehértótól a Kun-Fehér-tóig

Tévedés ne essék: nem utazni hívom a kedves olvasót. Mégis: kénytelenek leszünk egy kis nyelvi-helyesírási kirándulásra vállalkozni. Minderre egyik vidéki lapunk pár hete megjelent cikke készített. Két hosszabb idézet lesz a rövid kiruccanás alkalmával az „útravalónk”.

Az első: „... A Magyar Országos Horgász Szövetség [helyesen írva: Horgászszövetség!] megvette a *Kunfehértó* és a *Kiskunsági Főcsatorna* alsó szakaszának a halászati jogát a bajai Új Élet Htsz-tól. A *Kunfehértó* 123, a Kigyós alsó szakasza (a halas zsilipától ... a *Dunavölgyi Főcsatornába* való betorkolásig [!]) ... 75 hektár.”

Bár nyilvánvalóan lesz több – folyóiratunkban is már némileg körvonalazott – helyesírási változás a 11. kiadásban, az eddigi közlemények alapján nyilvánvaló, hogy az új szabályzat a hagyományörzés jegyében készült. Nagyon helyesen: főben járó vétek volna radikálisan fölrúgni pl. a 10. kiadás 248. pontjának irányelveit. Amiként azt éppen az idézett horgászati cikk írója is tette...

Bizony ezután is tanítsák meg mielőbb a kisiskolást az ebben foglalt fontos szabályra: „Ha a két főelemből álló földrajzi név utótagja köznévi, a nagy kezdőbetűs tulajdonnévi vagy köznévi előtaghoz általában kötőjellel kapcsoljuk a kis kezdőbetűs köznévi utótagot: *Aral-tó*, *Csepel-sziget* ...; *Csendes-óceán*, *Földközi-tenger* ...; stb.”

Szépen követte ezt a bevett helyesírási módot a számos kiadást megért Magyarország autóatlasza. Örömmel, megnyugodva láthattam a fenti idézet földrajzi neveit ebben, a józan logika szellemében ezután is csakis így írandó formában: *Kun-Fehér-tó*, *Kiskunsági-főcsatorna*, *Dunavölgyi-főcsatorna*.

S most következzen a cikkből a második részlet, egy rövid passzus „az illetékessel” való beszélgetésből!

– Mi az elképzelésük a *Kunfehértóval*?

– *Kunfehértó* sorsa valószínűleg csak a jövő évben dől el. Most olyan alacsony a vízár, hogy vétkes könnyelműség lenne telepíteni...

Bizonyára már fel is tűnt, hogy a helytelen írásmódú állóvíznév mellől még a névelő is eltűnt! Nem szörszálhasogatás kíván lenni ez az észrevétel! Másról, lényegesebből van itt szó. Van ugyanis egy kis település a *Kun-Fehér-tó* tájékán: *Kunfehértó* (irányítószáma 6413), a neve természetesen egybeírva, mint minden többелемű helységnevünk. Nos, ha elhagyjuk a névelőt (hisz a helységnevek elé névelőt nem teszünk), akkor a név (ráadásul a helységnevekre jellemző egybeírt formában) nem jelenthet mást, csak települést. Ennek a sorsát befolyásolja – a közlemény szerint – az alacsony vízár, ami miatt ide nem lehet telepíteni – községről lévén szó – senkit sem.

Hogy mit meg nem tud az ember az újságokból?

Holczer József

Kisbetű-nagybetű

Hasznos eszköze helyesírá-sunknak a kis és a nagy kezdőbetű kettőssége. Olyasmint is kifejezhetünk vele írásban, ami a beszélt nyelvben jelöletlen marad; például közszavak és tulajdonnevek megkülönböztetését. Így jelentésmegkülönböztető szerepe van a kétféle írásmódnak: *opera* = zenekísérettel előadott drámai mű, de: *az Opera* = a budapesti operaház, illetve maga az intézmény; *parlament* = választott törvényhozó testület, de: *a Parlament* = az Országház épülete.

A kis és a nagy kezdőbetű alkalmazásának stilisztikai szerepe is lehet. Különösen a szépirodalomban gyakran eltér az író a szokásos köznyelvi írásmódtól; kisbetűvel ír tulajdonneveket megvetése kifejezésére: *háryánoskodás*; illetőleg nagybetűvel ír közszavakat megszemélyesítésül, kiemelésként vagy egyéb okból: *Élet*, *Igazság*, *Szerelem*; *A Tűz márciusa* (Ady).

Am sem az egyik, sem a másik célt nem szolgálják az ilyen írásformák: *dal weöres sándornak* (Baránszky László versének címe; *Élet és Irodalom*, 1984. szept. 7: 15); vagy: *szárazvihar az adrián* (Dedinszky Erika versének címe; *Új Írás*, 1984. 3. sz. 50–51, ill. Látóhatár, 1984. máj.–jún. 109). A nem elég szilárd helyesírási érzékét még bizonytalanabbá tevő, nem kívánatos divatjelenséggel kapcsolatban idézzük a Nyelv-művelő Kézikönyv megállapítását: „Újabban világszerte az a szokás járja, hogy némely szövegben figyelemfelkeltésül szándékosan kisbetűsítik a tulajdonneveket (például filmek felirataiban, könyvek védőborítóján, címlapján, napilapok, folyóiratok rovatainak címében stb.). Ne engedjük elfajulni ezt a reklámtörökvést! Különösen ne terjesszük valódi tulajdonnevek, például személynevek írásában!”

G. R.

Éber szemmel, füllel

VÉSZKAPCSOLÓ

A vészkapcsoló nyomógombot akkor kell működtetni, ha valaki a peronról a vágányok közé esett, ahol áramütés, vagy elgázolás veszélyének van kitéve.

A kapcsoló indokolatlan működtetése büntetést von maga után.

Az ólomzár zsinórja az ajtó fogójának megrántásával szakad, miután az ajtó kinyílik.

A vészkapcsoló működtetését utólag az állomás dolgozóival szíveskedien közölni.

A vészkapcsoló használatára vonatkozó utasítás minden metróállomáson megtalálható és elolvasható. A megjelölt sorok megfogalmazása azonban nagyon zavaros. Ez a fogalmazás azt sugallja, hogy előbb kinyílik az ajtó, s azután szakad el az ólomzár zsinórja (az ajtó fogójának megrántásával). Természetesen ennek éppen a fordítottja az igaz! Ezért – véleményem szerint – így kellett volna a megjelölt mondatot megfogalmazni: *Az ólomzár zsinórja az ajtó fogójának megrántásával elszakad, mire az ajtó kinyílik.*

Láng Miklós

Pontozó

Először is az 1984. évi 3. számunkban közölt rejtvények megfejtését adjuk meg.

I. Végtelenítés. 1. Bortal – bortal. 2. Csóka – csók. 3. Vész – vész. 4. Párta – párt. 5. Karc – kar. A levágott utolsó betűkből: lazac – laza.

II. Szinonimák – egy hangra! 1. Kolonc. 2. Ortodox. 3. Pokol. 4. Orom. 5. Rostokol. 6. Torhos. 7. Orvosol. 8. Sodrony. A kezdőbetűkből összeolvasható cím: Koportos. A kisregény szerzője Balázs József.

III. Vontató vén tetű. 1. Termesztormátás. 2. Károsult korosült. 3. Hiú dalom hiedelem. 4. Cserepező csóró póza. 5. Ez néhány magyarázó, mentegetőző szót kíván. A meghatározásból – figyelmetlenségünk folytán – kimaradt egy szó. A teljes meghatározás ez lett volna: sárgászöld madár fogja személyére. Megfejtése: kanári keni rá. Buzgó megfejtőink találmányát dicséri, hogy a megjelent változatra – sárgászöld madár személyére – is összeügyeskedtek jó néhány szellemes megoldást. Ilyeneket: ara órá (az ara egy Dél-Amerikában honos, fécánkakas nagyságú papagájt jelent!); kanárikán órá; kanári, ki önre; állatára illetőre; kalit ura kiletére. Az ötletes megfejtések ellenére úgy döntöttünk, hogy a III. feladatnak ezt a kérdését töröljük a rejtvényből, vagyis a megszerezhető pontok együttes értéke nem 92, hanem 89. A saját hibánkból túlságosan nehézre sikerült meghatározásért olvasóink elnézését kérjük! 6. Pólonk a pelenka.

IV. Neves szólások. 1. Él, mint Marci Hevesen. 2. Úgy készül, mint a Luca széke. 3. Rokonok Ádámról, Éváról. 4. Kapkod, mint Bernát a mennykőhöz. 5. Úgy jár, mint az Orbán lelke. 6. Elköltözött Ábrahám kebelébe (vagy: Elvitte a Szent Mihály lova.)

V. Déry Tibor a nyelvről. A nyelv adománya nélkül nem lehet sem kereskedni, sem országot igazgatni.

A rejtvényeket helyesen megfejtők közül a következők nyertek százszáz forint értékű könyvtulajnyt:

Csernák Andrea, Csömör, Mogyoródi u. 5. (2141)
Flanek Tiborné, Budapest, Ady Endre u. 1. (1024)
Halmos Erzsébet, Tiszalök, Kossuth u. 104/a (4450)
Jani János, Budapest, Kapitány u. 1. V. 8. (1123)
Kerekes Gizella, Szolnok, Rákóczi út 37. (5000)
László György, Tata, Bem József u. 20/a (2890)
Pásztor László, Buják, Arany János út 15. (3046)
Ratkovics Gizella, Sopron, Kislalud u. 7. (9400)
Szerdi Zsuzsa, Püspökladány, Kossuth u. 20. (4150)
Udvarhelyi Nándor, Miskolc, Győri kapu 97. (3532)

A Pontozó új feladatai

I. Mondja kenyérrel! Vagyis fejezze ki az alábbiakat olyan állandó szókapcsolatokkal, amelyekben a kenyér szó is szerepel! A helyes megoldásért szókapcsolatonként 2 pont, összesen tehát 10 pont jár.

1. Szűkösen él.
2. Nagyön jőszivű.
3. Kereset nélkül maradt.
4. Túl van élete delén.
5. Nem szokása valami.

II. Betűtengelyjáték

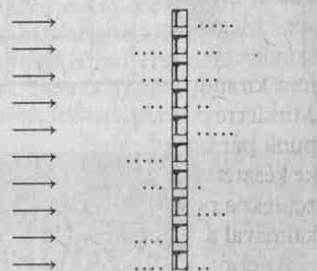
Régies ürmérték
Mulatságos
Lakoma

→ AKÓ
→ KO
→ TOR
→ MIKUS

Ebben a rejtvényben egy-egy értelmes szóba ugyanazt a betűt kell beletoldani ahhoz, hogy újabb értelmes szavakat kapjunk. Példának egy rövid, Z betűs sort mutattunk be, maga a rejtvény azonban egy jóval hosszabb, mégpedig L betűs sort tartalmaz. A meghatározások mindig a rövidebb szavak jelentését árulják el, de megfejtésül az L beépítésével

létrejött hosszabb szavakat kell beküldeni. A betoldandó betű, az L hol a szónak az elejére, hol a belsejébe, hol pedig a végére kerül. A megadott pontok száma segíti a megfejtést; a kétjegyű mássalhangzókat 2, a kettőzött kétjegyűket 3 pont jelöli. Egy-egy megtalált szóért 1 pont a jutalom, ebben a játékban tehát összesen 10 pontot lehet gyűjteni.

Csörte
Vizes ruhát felakaszt
Nemtörődömség
Tengeri rabló
Sóvárgó
Hivatasos, szakmabeli
Vasúti fülke
Apátlan-anyátlan
Régies pillangó
Mármoros

III. Nyelvi találósdik

1. Melyik az az igeikötő, amelynek a fordítottja is igeikötő?

2. Melyik az a férfit jelentő idegen személynév, amely – legalábbis akkor, ha nő áll mögötte – magyarul is férfit jelöl?

3. Hint, pottyant, recept. Ha olvasóink e szavakat megfelelő szinonimákkal helyettesítik, egy negyedik szót kapnak. Melyik az?

4. Melyik a helyes írásmód: bokája vagy bokálya?

5. Két szeg és egy fű, az együtt micsoda?

6. Melyik az a katonai szolgálati irat, amely egy dohányzóeszköztől megfosztva gyümölcsé változik?

(A helyes megfejtésért egyenként 3, összesen 18 pont jár.)

IV. Hamm, bekapta! Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy sűrű erdő. Rengeteg állat élt itt. Egyik falánkabb volt, mint a másik. Egyszerre suhogó, sötét szárnyfelhő közeledett, hirtelen lecsaptak a verebek, s máris gyomrukban voltak az ebek. Valamivel tovább a szűnyög bekebelezte a szűt.

Folytassák olvasóink ezt a furcsa mesét! Írjanak hozzá még három olyan mondatot, amelyben egy-egy teli bendőjű állat is meg húzódik! De vigyázat: valódi szó-

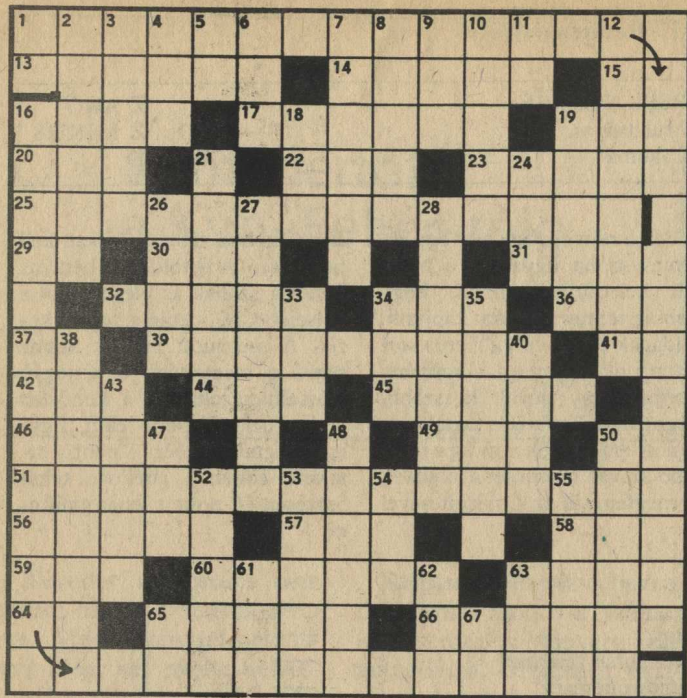
összetétellel – például: viziló, tengerimalac, farkaskutya – nem lehet pontot szerezni: A verebek – ebek, szűnyög – szű példának megfelelő állatkettőségekért ellenben 5-5 pont jár. Összesen tehát 15.

V. Kosztolányi a nyelvről. Száz éve, 1885. március 29-én született a magyar nyelv egyik legnagyobb művésze, Kosztolányi Dezső. Az évforduló alkalmából ma tőle idézünk egy gondolatot keresztrejtvényünk vízszintes 25., 1. és függőleges 16. számú sorában. Ezt tessék beküldeni! (Megfejtése 25 pont.)

Az e számunkban közölt rejtvények együttes értéke 78 pont. A sorsolásban azok vehetnek majd részt, akik megfejtésükkel legalább 70 pontot szereztek. A feladatok megoldását 1985. május 15-ig kell beküldeni a szerkesztőség címére. A borítékra tessék ráírni: Pontozó!

Minden olvasónak eredményes fejtörést, jó szórakozást kívánunk a közreadott rejtvények szerzői:

Borbély Károly (V.)
Felde Györgyi (II.)
Koltói Ádám (IV.)
Kun Erzsébet (III.)
Rózsa Ibolya (I.)

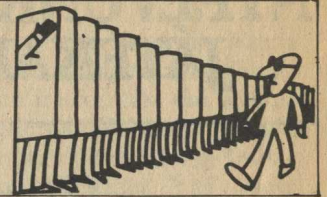

Kosztolányi-idézet

VÍZSZINTES: 1. A vízsz. 25. sz. alatt kezdődő Kosztolányi-idézet második része (zárt betűk: E, A, Y, D, N). 13. Sivár, fátlan vidék. 14. Szoknyaféle, névelővel. 15. Gyárrészleg! 16. Öv két végének összekapcsolására való eszköz. 17. Angol matematikus, a természetes logaritmus felfedezője. 19. Helyez, angolul (SET). 20. SZY. 22. Arrább taszít. 23. ...szentgyörgy (Fejér megyei község). 25. A Kosztolányi-idézet kezdete. 29. Igekötő. 30. Elektromos töltésű anyagi részecske. 31. ...méter (fajsúlymértő). 32. Ada ... (al-dunai kis sziget volt). 34. Állj, latinul (STA). 36. Vonító egynemű betűi. 37. Gát szélei! 39. Vezető japán politikus. 41. Azt a személyt. 42. Igen, angolul. 44. Iktatva, röviden. 45. Vivóállás, idegen szóval. 46. A magasba tart. 49. Hálával emleget. 50. Azonban. 51. A tuskébőrűek egyik osztálya (bár nevük növényekre utal, állatokról van szó). 56. Pester ... (egykori német nyelvű budapesti napilap). 57. Rag, -ről párja. 58. Áramütés rész! 59. ELR. 60. Cabet utópisztikus regényének állama. 63. ...Pelin; neves bolgár író. 64. Asszonynévképző. 65. Idősebb asszony, névelővel. 66. Bátoratlan.

FÜGGŐLEGES: 1. En pas-sant, rövid. 2. Férfi becenév. 3. Belga hegedűművész volt (Eugène). 4. A közelebbit. 5. A múlt idő jele. 6. Langyosodni kezd! 7. Strandon sütkérező. 8. Zola személynéve. 9. Német névelő. 10. Cundell, angol zeneszerző személynéve. 11. A szilícium vegyjele. 12. Eséstől rövid nyögésszerű hangot adó. 16. A Kosztolányi-idézet befejezése (zárt betűk: E, E, E, N, T). 18. Az asztácium és a kén vegyjele. 19. Az eke és a bika része. 21. Aggtelekhöz közeli község lakója. 24. Sas betűi keverve. 26. Állóvíz jege nagy robajjal megreped. 27. Kórus. 28. Tűszúrásokba dörzsölt festékkel ábrát rögzít a bőr felületén. 33. Féltucat. 34. Étlen szék! 35. Színtelen, olajszerű vegyület. 38. Közvetlen közeledbe. 40. Idegen szóösszetételek előtagjaként jelentése: belső, belüli. 43. Férfiak megszólítása Spanyolországban. 47. LGY. 48. Női név, jelentése: dicsfény. 50. Latinos megszólítás, azt jelenti: uram! 52. Ritka női név. 53. Mozgás meghatározott útja. 54. Becézett Ilona. 55. Légi közlekedési vállalatunk. 61. Sárga vegyi elem. 62. AFY. 63. Ellenőr, rövidítve. 65. Az arzen vegyjele. 67. Béke egynemű betűi.

SZEMLE

Szókimondó ifjúság

A múlt évi magyar nyelv hetének központi tárgya az ifjúság beszédkultúrája (kultúrája?) volt. A visszhang máig sem ült el, jelezvén a társadalmi tiltakozást a vérszenes elharapózó nyelvi durvaság és a divattá lett, öncélú trágarkodás ellen.

Sokan szigorú rendszabályokat, hatósági beavatkozást, büntető szankciókat követelnek a ragály megfékezésére. Rokonszenvesebbnek és hatékonyabbnak véljük azonban a pedagógia eszközeit. Az átnevelést pedig legalulról kell kezdeni, hiszen a „szókimondó” beszéd példáival már az óvodások (ha nem a bölcsődések) is meglepnek bennünket. Anyanyelvük első szavai közt ott vannak már későbbi „alapszókincsük” elemei. Kitől tanulják őket? Leginkább egymástól, a felnőttek nyomán, hiszen a kisgyermek különösen fogékony ilyen irányban. S tudjuk, elég egy serkés fej, hogy az egész csoport, osztály elterjesztesse.

Az „alapozás” tehát már az iskola előtt megtörténik. S mit tesznek a tanítók, tanárok a további durvulás ellen? Van-e a pedagógusnak tekintélye, hogy legalább az ő jelenlétében fékezze

nyelvüket a tanulók? A pálya elnőiesedése látszólag azzal biztat, hogy szalonképebb lesz az ifjúság hangja, de némi kétséget ébreszt a női egyenjogúsodás elriasztó nyelvi vetülete.

Pedig a felnőttek s elsősorban a fiatal anyáké és nevelőké a felelősség az ifjúság nyelvi magatartásának alakulásáért. Példájukkal és tiltakozásukkal egyaránt fékezőn kellene hatniuk azokra, akik megszokásból vagy fenegyerekeskedő botránkoztatás szándékával vétenek a jó ízlés ellen.

Az ízlésnevelésben pedig fontos szerepe volna az irodalomnak, közvetlen és közvetett formában (színház, film, rádió, televízió). Sajnos, mindinkább elhaltamasodik itt is a negatív példaadás: a művészi szabadság a bátor modernség jelszavával bátorítják, sőt szentesítik a mindent kimondhatás gátlástalanságát. Pedig állami intézményekről, hivatalos szervekről lévén szó, lehetőségük, sőt joguk volna a szertelenségeket mérséklő beavatkozásra.

Szembe kell tehát szállnunk azokkal, akik a természetesség, demokratikus szabadság vagy a „művészi” ábrázolás ál-érveinek fedezéke mögött hangoskodnak, divatból, vagány-kivagyisággal, többnyire a helyzet és az indulat mentsége nélkül.

K. M.

Fábián Pál: Nyelvművelésünk évszázadai

Gondolat, 1984.

A nyelv is állandóan változik, mint minden eszköz, melyet az ember használ. E változások egy része a nyelv saját életének, törvényszerűségeinek következmé-

nye. Más részüket azonban a nyelvet használó ember tudatosan, nyelvművelőként hozza létre, a nyelv fejlesztésére, hogy az minél jobban szolgálja a mindenkori kommunikációt.

A magyar nyelvművelésnek most megjelent tudománytörténeti áttekintése hézagpótló munka: hasonló mű jó felszázada hiányzik. Fábián Pál nemcsak kor-

szerű nyelvszemlélettel – pontosabban: nyelvművelés-szemlélettel –, hanem eddigi munkásságának mint háttér tanulmányok sorozatának eredményeivel fölverte kalauzolja az olvasót a nyelvfejlés törekvések első jeleitől a ma nyelvművelésének pezsgő korszakába.

Biztos kézzel emeli ki a nyelvújítás korszakát megelőző időből Geleji Katona Istvánt, aki azoknak a neológus nyelvművelőknek az előfutára, akik hittek a nyelv tudatos alakíthatóságában. A nyelvújítás kora természetesen részletesebb bemutatást kap, mint a megelőző korszakok. Fontos, hogy Fábrián rámutat: a nyelvújítók szókincs-bővítő eljárásai a legtöbb esetben helyesek, szabályosak, nyelvtörténeti szempontból is igazolhatók. S az új szavak zöme ilyen módon jött létre. Minden más vélekedés tehát tévhit ezzel kapcsolatban.

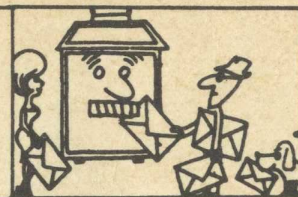
Figyelemre méltó, hogy Fábrián a nyelvújítást követő ortológus ellenhatás kezdetét – társadalomtörténeti összefüggések alapján – 1867-re teszi, nem 1872-re, a Magyar Nyelvőr megindulásának évére. Ez is szemlélteti, hogy a szerző körültekintően jár el a nyelvi és a társadalmi változások kölcsönösségének kérdéseit vizsgálva. Az sem kevésbé fontos, amire a XIX. század második felének nyelvművelése kapcsán rámutat: minden iskolafokozat minden osztálya számára, minden tantárgyhoz meg kellett írni ez idő tájt a magyar nyelvű tankönyveket, s a felső fokon is magyarul kellett megszólalniuk a szaktudományoknak. Mindezt pedig végeredményben a nyelvművelésnek köszönhető, annak eredménye.

Jól eligazítja a könyv az olvasót a századforduló utáni állapotok megajzolásával: a századelő stilusforradalma után a sok kárt okozó nacionalizmus és purizmus jelentkezik a nyelvművelésben; ráadásul a két háború közt a nyelvtudomány el is zárkózik a gyakorlati tevékenységtől. Az 1945 utáni idők gondjai, eredményei és módszerei is föltárulnak Fábrián munkájában, beható részletezéssel. Az új nyelvművelés – mint Deme László 1951-ben jelezte – a nyelvi helyesség normáját nem akarja megszüntetni, csak határait óhajtja a korábbiaknál kijebbi tolni, a nyelvi valóságnak megfelelőbb módon megvonni.

S hogy ez valóban így ment-e, így megy-e végbe, megítélheti az olvasó a Fábrián által bemutatott újabb nyelvművelő irodalom ismeretében.

Büky László

POSTALÁDA

Siket vagy süket? Dr. Skripeczky Katalin levelezőnk – 1094 Budapest, Tűzoltó u. 7-9. – megnyugtathatjuk:

Helyesen járt el, amikor diszsertációja címében a *siketség* szót használta a *sükettség* helyett. Mert bár helyesírási szabályzatunkban csak a *süket* forma található meg, 'nem halló' jelentésben hivatalosan ma főnévként és melléknévként egyaránt a *siket* használatos (például: *Siketek* és *Nagyothallók Országos Szövetsége*). Ez az alaki megkülönböztetés azért vált szükségessé, mert az általánosan használt köznyelvi változat, a *süket* sértő kifejezésekben is előfordul, s így bántja a nem vagy rosszul hallók önértetét. Átvitt, rosszalló értelemben természetesen csak a *süket* használható: *süket fülekre talált, süket ez a telefon, süket fazék, süket duma*. Ellenben még a köznyelvben is egészen megszokott a *siket* változat a *fülsiketítő* szóban.

Grétsy László

Nyílászáró szerkezet. Dr. Kiss Gyula – 1015 Budapest, Batthyány u. 8/B – azt teszi szóvá levelében, hogy a szakszövegekben tömegével fordulnak elő a címül írt kifejezéshez hasonló, rosszul sikerült szerkezetek.

A felvetett kérdésben Önnek teljesen igaza van. Levelének tréfas hangvétele azonban azt is elárulja, milyen bölcsen látja, hogy a szóalkotás és -használat józan ésszel, jó ízléssel szinte alig befolyásolható. A sok rosszul sikerült szakszó között a *nyílászáró szerkezet* különösen elhibázott példány. Hozzátehetjük, hogy a tömegtájékoztatási eszközök jövőtől elég gyakran hallani is mostanában. Szerencsére, úgy látszik, mégsem lépi át a szaknyelv küszöbét, mert a nagyközönség köznyelvében még mindig az *ajtó, ablak* járja. Reméljük, hogy „unokáink nem fogják hallani”, hanem csak a „nyaktekerészeti mellfekvenc” mellett olvassák majd a tankönyvben.

Egedy Mária

Reklámszövegek nyelvi formája. Barcsa Zoltán korrektor – 1183 Budapest, Hámán Kató u. 17. – észrevételeire válaszoljuk:

A „minden ízlést kielégítő nő és férfinemesszőrme és valódibőrkabátok gazdag kínálatából választhatnak” reklámszöveg kiemelt részének helytelenítésében teljesen egyetértünk Önnel. A hibát azonban – véleményünk szerint – nem a rossz szórend, hanem a túlzott tömörítés és a helytelen írásmód okozza. A „*nemes női és férfinemesszőrme*”-féle szórendi változtatás nem oldaná meg a gondot. Sőt! Hiszen ez a szerkesztés- és írásmód azt sugallná, hogy van *nemes női szőrme*, és van *nemes férfinemesszőrme* is. Pedig a valóságban *nemesszőrme*ből készült női és férfikabátokat árusítanak. A Divatcsarnok reklámszövegét is egy kissé oldottabban kellett volna megfogalmazni, körülbelül így: A Divatcsarnok Lotz-terme minden ízlést kielégítő *nemesszőrme kabátok és valódi bőrkabátok* gazdag választékát kínálja női és férfi vásárlóinak.

T. Urbán Ilona

Technika – technológia. Németh István okl. szakmérnök – 1022 Budapest, Marczibányi tér 9. – szóvá teszi levelében, hogy lapjainkban sokszor helytelen értelemben szerepel a *fejlett technológia exportjának a tilalma* kifejezés. Szerinte a *technológia* helyett a *technika* szót kellene használni.

A *technika* első jelentése a műszaki nyelvben: „A műszaki és természettudományoknak az anyagi javak termelésében való alkalmazása”; a második jelentése: „Gyártási, termelési eljárás” (ÉKsz.). A *technológia* szóé: „A gyártási folyamat elmélete és gyakorlata” (uo.). Nyilvánvaló, hogy az egyes országok a kiviteli tilalmat nem pusztán a legmodernebb termelési eljárások, módszerek átadásának meggátlására hozták, hanem az így készült termékek kivitelének a megakadályozására is. Nem fejlett *technikát*, vagy *technológiát* exportálnak tehát, hanem olyan termé-

keket, esetleg ezek gyártási eljárásait is, melyek fejlett technológiával készültek, s a technika legújabb eredményeit is magukban hordozzák. Ha tehát a *technológia* exportjáról esik szó, akkor az egyértelműen a gyártási eljárások külföldi eladását jelenti. A *technika* használata azért nem szerencsés, mert a szó elsősorban a műszaki ismeretek, eljárások összességét jelenti, s második jelentése eleve a *technológia* szóval történt felcseréléséből ered.

Seregy Lajos

Bérhántolás, bércsomagolás, bérszáritás. Vincze Ágnes – 2400 Dunaújváros, Dózsa György út 2/B – levelében helyteleníti a *bérhántolás, bércsomagolás, bérszáritás* összetételeket, mert „a bért nem lehet hántolni, csomagolni vagy száritani”.

Mindhárom kifejezés jelöletlen célhatározós összetétel, s azt jelenti, hogy valaki bérért tesz valamit, tehát bérért hántol, bérért csomagol, bérért szárit, mint a *bérmunka, bérkocsis, bérgyilkos* szerkezetekben is. Az összetétel felismerésében az okozhat nehézséget, hogy az utótag mindhárom példánkban tárgyias ige (*hántol, csomagol, szárit*), így önkéntelenül is tárgyat kapcsolunk hozzá.

Balogh Judit

Képfaragó Alkotóközösség. Czédenyí János – 1122 Budapest, Városmajor u. 48/B – arra a kérdésre kér választ, illetve szakvéleményt, hogy a címül írt elnevezés megfelel-e egy új társulás nevének.

A válaszunk határozott igen. Mint tájékoztatásból megtudtuk, az így elnevezni kívánt társulás grafikusokból, szobrászokból, festőkből és restaurátorokból áll. A szóban forgó elnevezés jól megfelel ennek, nyelvészeti szempontból pedig teljességgel kifogástalan. A *képfaragó* szó ma sem ismeretlen nyelvünkben – mai nagyobb szótáraink is közlik –, a korábbi évszázadokban pedig szinte közhazsnálatú volt. Jelentése Czuczor Gergelynek és Fogarasi Jánosnak 1865-ben

megjelent nagyszótára szerint: „személy vagy mester, ki fából vagy kőből képeket, illetőleg szobrokat farag, alakít”. Az egy évszázaddal később, 1960-ban megjelent értelmező szótár ezt írja róla: „kőből, fából diszeket, alakokat, szobrokat faragó művész vagy iparos”. Ezek alapján aligha vonható kétségbe, hogy a *Képfaragó Alkotóközösség* elnevezés hiánytalanul megfelel rendeltetésének. Az pedig még külön is a javára írható, hogy egy patinás, régi, de már elavulóban levő szót elevenít fel, tölt meg újból élettel. **Grétsy László**

Termékelnvezések. Dr. Lada Lajosné – Konzervipari Vállalatok Trösztje, 1453 Budapest 92, Postafiók 36 – tájékoztató levelére megnyugtató választ küldhetünk:

Termékeik megnevezése semmiképpen sem mondható „pongyolának”, legfeljebb a gyümölcsnevek terén tapasztalható sokféleséget tükrözi. Az *eper* és a *szamóca* – bár eredetileg mást és mást jelölt – a köznyelvben sokáig egyaránt használatos volt ugyanannak a gyümölcsnek a megnevezésére; mostanában egyre inkább az utóbbi elterjedésének lehetünk a tanúi. A *ribizli* és a *ribiszke* szintén párhuzamosan él, de nagyon kell ügyelni, hogy a *z-s* és az *sz-es* írásmód ne keveredjen egymással! Nagyon tévedett az, aki az *egres* helyett a *köszméte* elnevezést javasolta, mivel e gyümölcs köznyelvi neve az *egres*, minden más (*biszke*, *büszke*, *piszke*, *köszméte*, *pöszméte*, *godoja*, *csipkeshölgy*, *szőrösfüge*) csak tájnyelvi, nyelvjárási alak, így hivatalosan nem használható. **Felde Györgyi**

Mozaikszók írása. Arzberger Jenőné – 5000 Szolnok, Verseghegy u. 40. – levelezőnk kérdésére válaszoljuk:

Jól hallotta: a hosszabb, többelemű intézményneveket helyettesítő s a rövidített név elemeinek szótagjait (vagy ennél is nagyobb terjedelmű részeit) tartalmazó mozaikszavakat a helyesírási szabályzat 11. kiadásának megjelenése után már nem kell csupa nagybetűvel írni, hanem a tulajdonnevekhez hasonlóan csak a szókezdő betűt: *Aluterv* (= Alumíniumipari Tervező Vállalat), *Kermi* (= Kereskedelmi Minőségellenőrző Intézet), *Javyszer* (= Fővárosi Javító-szerelő Vállalat). Ma is eléggé sokan követik ezt az írásgyakorlatot, bár jelenleg érvényben levő helyesírási szabályzatunk ezt a mozaikszótípus is csupa nagybetűvel íratja.

T. Urbán Ilona

E hasábkon verseket közlünk. A magyar irodalom kincsestárából válogatott olyan verseket, amelyekben a költők anyanyelvünkről szólnak, a nyelv megtartóképeségéről, szépségéről, gazdagságáról, játékoságáról és a szavak varázserejéről.

Simon István

BESZÉL A FIAM

Beszélni tanul a fiam,
s én rá-ránézek biztatóan.
Látod, mindennek, ami van,
értelme, neve lesz a szóban.

Érzed már, hogyan lesz kapocs
a szó a látható mögött is;
tudod, hogy van, mert megkapod,
ha kimondod: kenyér, gyümölcs, víz.

Aztán sorban minden csodás
megértett szavad üde hamvát
le-letörli a megszokás,
akár a tenyerünk az almát.

Természetes lesz; de nekem,
mert ez a költő rendje végül,
mintha a sors a fejeden
mutatná mindet cselekvésül.

Minden szóra már szinte Tell
biztonságával úgy kell nézmem,
hogy végképp nem vethetem el,
most már a kettőnk érdekében.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ MI A VÉLEMÉNYE...

Kosztolányi Dezső, aki száz évvel ezelőtt, – 1885. március 29-én – született, nemcsak a XX. század magyar lírájának, prózájának kiemelkedő egyénisége, a stílus nagy művésze, hanem nyelvünk védelmezője, titkainak kutatója, tisztaságának őrzője is. Cikkeinek, tanulmányainak sokasága tanúskodik minderről. Az alábbi írás a *Nyelv és lélek* című kötetéből való.

- Mi a véleménye erről a könyvről?
- Az, hogy nyelve nyakatekert. Némely mondatát ötször is el kellett olvasnom, s mégsem értettem meg.
- Sok mélység van bennük.
- Akkor az író ezt sikeresen eltitkolta. Úgy bezárta nyelvtani ficamaiba, hogy senki se férhet hozzá. Én legalább Browning tömör angolságát, Mallarmé agyafúrt franciaságát, Baltazár Gracián középkori spanyolságát sokkal könnyebben megközelítem, mint ezt a magyarságot.
- Ennyire szigorú?
- Ennyire. A franciáknak van egy bölcs mondásuk: „Az, ami nem fejezhető ki világosan, nem is érdemli meg, hogy kifejezzék.” Az ilyesmiről tudniillik előbb-utóbb kiderül, hogy csacsóság.
- Helyes. Kérem azonban, ne a munka kül-

sőségeiről beszéljen, hanem belső értékéről; az emberlétéről, az életszemléletről, szóval a velejáróról.

– Bocsánat, én eddig se külsőségekről beszéltem. A nyelv nem külsőség. Egy költői alkotásban csak az a belső, az ösztönös, a lélek. Nem a köntös az, hanem maga a test. A héj és a mag együtt, mely szétbonthatatlanul összenőtt, mindjárt a fogantatás pillanatában. Sőt ha mélyebbre hatolunk, akkor az eszme, a világnézet, s mindaz, amit ön egyedül fontosnak tart, csak külsőség, vagyis az a nyersanyag, melyből a művész alkot.

– Talán ne kalandozzék el a tárgytól.

– Most is a kellős közepén vagyok. Miért veszi zokon, hogy folyton a nyelvre térek vissza? Amikor kinyitottam ezt a könyvet, szakaszokat, mondatokat, szavakat láttam magam előtt, szóval nyelvet és semmi egyebet. Ha ön meghív vacsorára, és borjú- vagy marhanyelvet tálaltat elem, s azt kérdezi: milyen a vacsora, csak a nyelvről beszélhetek. Itt is.

– Az a kérdés, hogy az író miképp készítette el.

– Hogy ez az író milyen szakács, nem tudom. Lehet, hogy főztjét megfűszerezte, s leöntötte mindenféle inycsiklandozó mártással is. De maga a nyelv, melyet elem rakott, rothadt volt és ehetetlen. Ennélfogva nem is nyúltam hozzá. Csak megszagoltam és ott-hagytam.

(*Pesti Hírlap*, 1932. november 20.)